

JAN PAWEŁ GOSIEWSKI, Poznań
<https://orcid.org/0000-0003-2600-3974>
pracownia@gosiewski.eu

MACIEJ KORWIN GOSIEWSKI (1624-1683) I CUDAMI SŁYŃĄCY OBRAZ MATKI BOSKIEJ Z DZIECIĄTKIEM

STRESZCZENIE: W artykule przedstawiono stosunkowo mało znaną postać Macieja Korwin Gosiewskiego (1624-1683), generała artylerii Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1673-1683. Autor poświęcił szczególną uwagę ściśle związane z jego osobą dziejom cudownego obrazu Matki Boskiej Łukiskiej. Podjął także próbę ustalenia, kiedy oraz w jakich okolicznościach ikona ta mogła zostać przez niego przywieziona na Litwę, a także przedstawił jej późniejsze wykorzystanie przez biskupa Bogusława Gosiewskiego (1669-1744) w działaniach mających na celu umacnianie prestiżu rodzowego i budowaniu przekonania o jego przynależności do magnaterii.

SŁOWA KLUCZOWE: Gosiewscy, Wielkie Księstwo Litewskie, Wilno, obraz Matki Boskiej Łukiskiej, Hodegetria.

MACIEJ KORWIN GOSIEWSKI (1624-1683) AND THE MIRACULOUS IMAGE OF THE MOTHER OF GOD WITH THE CHILD

ABSTRACT: The following article presents a relatively unknown figure of Maciej Korwin Gosiewski (1624-1683), general of artillery of the Grand Duchy of Lithuania from 1673 to 1683. The author focused his attention on the history of the miraculous image of the Lukiškės Mother of God, closely related to his person. He also attempted to determine when and under what circumstances this icon might have been brought to Lithuania by Maciej Korwin Gosiewski. He also presented its subsequent use by Bishop Bogusław Gosiewski (1669-1744) in efforts aimed at strengthening the family prestige and fostering the belief that the Gosiewski family belongs to the magnate class.

KEYWORDS: Gosiewski family, Grand Duchy of Lithuania, Vilnius, the image of the Lukiškės Mother of God.

Translated by Jan Paweł Gosiewski

„[Ż]ródłem Imienia Maryi cicho płynie pióro,
głośnym iednak rezonem dalszego tey mistycznej fontanny dopływa potoku.
Z pod lotnego pegaza podkowy kastalskie wytrysnęło źródło,
z pod herbowney [...] Jaśnie Wielmożnych Gosiewskich podkowy
mistyczne nasze wytrysnęło źródło[.]”¹

Powszechne przekonanie społeczeństwa dawnej Rzeczypospolitej o pozostawianiu pod szczególną opieką Maryi nie tylko znajdowało swoje odzwierciedlenie w indywidualnych postawach religijnych bardzo wielu osób, lecz także, poprzez niezwykle rozbudowane formy dewocji, oddziaływało na rozwój kultury staropolskiej i przyczyniało się do kształtowania przyszłej świadomości narodowej². Jednym z zewnętrznych wyrazów pobożności maryjnej, łączącym wiernych należących do Kościoła rzymsko- i greckokatolickiego oraz do Cerkwi prawosławnej, był kult ikon Matki Bożej. Stanowił on istotny element tożsamości religijnej mieszkańców Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz był wyrazem ich naturalnej pobożności. Ikony przedstawiające wizerunek Bogurodzicy były obecne zarówno w świątyniach, jak i w domach wielu osób należących w zasadzie do wszystkich grup społecznych, niezależnie od ich statusu majątkowego. Poczesne miejsce w ówczesnej duchowości zajmowały te spośród nich, które z uwagi na liczne łaski doznawane przez modlących się przed nimi, uznawano za cudowne i otaczano powszechną czcią³.

¹ R. Śmiarowski, *Fontanna mistyczna z obrazu Nayśw[iętszey] Panny Maryey od roku 1684 cudownymi łaskami w kościele Wileńskim Łukiskim ss. apostołów Filipa y Jakuba zakonu kaznodziejskiego prowincyi Litewskiey słynącego wytryskaiaca [...]*, Wilno 1737, k. E4 (5). Źródło kastalskie: symbol źródła poetyckiego natchnienia i inspiracji (W. Kopaliński, *Słownik eponimów, czyli wyrazów odmiennych*, Warszawa 2004, s. 144).

² Szerzej na ten temat zob. J. Kopeć, *Uwarunkowania historyczno-kulturowe czci Bogurodzicy w polskiej religijności*, [w:] *Religijność ludowa: ciągłość i zmiana*, red. W. Piwowarski, Wrocław 1983, s. 21-56; t e n ż e, *Geneza patronatu maryjnego nad narodem polskim*, „Roczniki Humanistyczne” 34/2, 1986, s. 275-292.

³ P. Chomik, *Kult Ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w wiekach XVI-XVIII*, [w:] *Kościół prawosławny w dziejach Rzeczypospolitej i krajów sąsiednich*, red. P. Chomik, Białystok 2000, s. 108-119; t e n ż e *Kult ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI-XVIII wieku*, Białystok 2003, s. 241-242; t e n ż e, *Wpływ kultu ikon Matki Bożej na postawy religijne społeczeństwa Wielkiego*

Jedną z takich właśnie ikon jest obraz⁴ Matki Bożej z Dzieciątkiem, znajdujący się już od 1684 r. w wileńskim kościele śś. Apostołów Filipa i Jakuba na Łukiszkach i uznany za cudowny w 1688 r. Wcześniej ikona należała do Macieja Korwin Gosiewskiego, starosty łódzkiego i generała artylerii Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zachowane informacje na temat jego osoby są niepełne, mocno rozproszone oraz niejednokrotnie błędne⁵. Uzasadnione jest wobec tego

Księstwa Litewskiego w XVI-XVIII wieku, [w:] *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich*, red. Z. Abramowicz, Białystok 2003, s. 353-355.

⁴ Jak zauważył prof. M. Kruk: „ikony przeniesione w obszar kultu katolickiego określano jako obrazy właśnie, mimo, że pod względem genezy, formy i stylu pozostały ikonami” (t e n ż e, *Ikony-obrazy w świątyniach rzymsko-katolickich dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków 2011, s. 12). Z tego względu termin *ikona* (gr. εἰκών: obraz, odbicie, wyobrażenie) w niniejszym artykule używany jest w odniesieniu do okresu, w którym omawiany wizerunek Matki Bożej pozostawał jeszcze własnością Macieja Gosiewskiego, natomiast *obraz* w stosunku do następującego po przekazaniu go Dominikanom. Warto podkreślić, że ikony, które jako dzieła sztuki posiadają określone walory artystyczne, przede wszystkim stanowią przedmiot kultu religijnego. W tradycji wschodniej są one istotnym elementem liturgii oraz posiadają niebagatelne znaczenie teologiczne. Szerzej na ten temat zob. T. Łukaszyk, *Ikona w życiu, w wierze i w teologii Kościoła*, Kraków 2008; P. Nowakowski, *Ikona w liturgii, liturgia na ikonie. O ikonie w przestrzeni sakralnej*, [w:] *Przestrzeń liturgiczna*, red. A. Sielepin, J. Superson, Kraków 2019, s. 181-207; P. Chomik, *Geneza i pojmowanie ikony w Kościele prawosławnym*, [w:] *Kościół prawosławny w dziejach Rzeczypospolitej i krajów sąsiednich*, red. P. Chomik, Białystok 2000, s. 236-357; A. Skomoroszek, *Teologia ikony w Kościele prawosławnym*, „Studia Elbląskie” 23, 2022, s. 371-382.

⁵ Poza krótką notą biograficzną (A. Przyboś, *Gosiewski Maciej Korwin*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 8, Wrocław 1960, s. 343) i wzmiankami w kilku encyklopediach (zob. O. Łaskowski, s. 124-125; H. Kosk, *Generalicja polska*, t. 1, Pruszków 1998, s. 170; *Wojsko i żołnierze na Ziemi Wileńskiej XV w. – 1945*, oprac. M. Jackiewicz, Bydgoszcz 2010, s. 150) Maciej Korwin Gosiewski jest przywołany jedynie w niektórych herbarzach (zob. K. Niesiecki, *Korona polska przy złotej wolności starożytnymi rycerstwa polskiego y Wielkiego Xięstwa Litewskiego kleynotami, naywyższemi honorami, heroicznym męstwem y odwagą, wytworną nauką a naypierwey cnotą, pobożnością y świątobliwością ozdobiona*, t. 2, Lwów 1738, s. 275; A. Boniecki, *Herbarz Polski*, cz. 1: *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, t. 6, Warszawa 1903, s. 316; S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 4, Warszawa 1907, s. 302). Jest też wymieniany w spisach urzędników Wielkiego Księstwa Litewskiego (zob. J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego: 1386-1795*, Kraków 1885, s. 215; *Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVIII wieku: spisy*, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1994, s. 38). Jest także wspominany na marginesie opracowań poświęconych dziejom wojskowości w XVII w. (zob. m.in. A. Rachuba, *Konfederacja kmicicowska i Związek Braterski wojska litewskiego w latach*

przedstawienie ich z uwzględnieniem najnowszych ustaleń dotyczących relacji rodzinnych, łączących poszczególnych członków litewskiej gałęzi rodu Gosiewskich. Celem artykułu jest również zarysowanie okoliczności, w jakich wspomniana ikona mogła stać się jego własnością, a także ukazanie jej późniejszego wykorzystania w działaniach podejmowanych przez jego syna Bogusława (1669-1744), biskupa smoleńskiego w latach 1725-1744⁶, w celu wzmacnianiu prestiżu rodowego i podkreślaniu jego przynależności do stanu magnackiego. Rozważania dotyczące omawianego wizerunku Maryi przeprowadzono w oparciu o literaturę przedmiotu.

* * *

Słynący łaskami obraz Matki Boskiej Łukiskiej, najstarszy obraz sztalugowy na Litwie⁷, jest *de facto*, jak już wspomniano, ikoną: obrazem „po Rusku na drzewie malowanym”⁸. Maryja ukazana jest na nim frontalnie w półpostaci, z głową delikatnie pochyloną i zwróconą w kierunku Syna Bożego, którego trzyma na lewym ręku, wskazując Go jednocześnie prawą dłonią. Dzieciątko przedstawione jest także frontalnie, całopostaciowo, w pozycji siedzącej. W lewej dłoni trzyma zwój pisma, symbol Dobrej Nowiny, natomiast prawą ze specyficznymi ułożonymi palcami tworzy znak Trójcy Świętej (połączone trzy palce:

1660-1663, Warszawa 1989, 100-101 i nast.; S. Augustowicz, *Działania militarne w Prusach Książęcych w latach 1656-1657*, Olsztyn 1999, 49 i nast.; tenże, *Prostki*, Warszawa 2001, 42-44 i nast.; K. Bobiatyński, *Między Rzeczpospolitą a Moskwą: Dyneburg i Inflanty Polskie w latach 1665-1667*, „Zapiski historyczne” 76/3, 2011, s. 48; tenże, Z. Hundert, *Skład armii Wielkiego Księstwa Litewskiego podczas wojny z Turcją (1675-1676) w świetle akt skarbowo-wojskowych*, „Zapiski historyczne” 83, 2018, s. 167).

⁶ Bogusław Korwin Gosiewski był synem Macieja, generała artylerii litewskiej i Małgorzaty Szwabówny, a nie, jak błędnie podaje większość opracowań, Wincentego, hetmana polnego litewskiego i Magdaleny Konopackiej (zob. J. Gosiewski, *Biskup smoleński Bogusław Korwin Gosiewski (1669-1744): zarys biografii*, „Rocznik Lituanistyczny” 9, 2023, s. 111-159).

⁷ Malarstwo sztalugowe: rodzaj twórczości plastycznej, w której artysta posługując się różnymi środkami wyrazu umieszcza określone treści na podłożu powalającym na swobodne przemieszczanie obrazu, takim jak np. deska czy też płótno (zob. *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. K. Kubalska-Sulkiewicz i in., Warszawa 2003 [dalej: STSP], s. 246). Należy podkreślić, że przywołane określenie bynajmniej nie odnosi się do pojęcia Litwy w szerszym znaczeniu historycznym, lecz wyłącznie do terenu współczesnego państwa litewskiego.

⁸ G. Szymak, *Prerogatywa Zakonu Kaznodziejskiego*, Wilno 1755, s. 427.

mały, serdeczny i kciuk), jak również dla podkreślenia związku podwójnej boskiej i ludzkiej natury, obecnej w osobie Chrystusa (połączone palce wskazujący i środkowy), udziela patrzącym błogosławieństwa. Bogurodzica jest ubrana w ciemnoniebieską suknię i okryta długim, ciemnoczerwonym szalem obszytym złotą lamówką oraz ozdobionym trzema gwiazdami na znak Jej potrójnego dziewictwa (maforion⁹). Mały Jezus odziany jest w szaty odpowiednie dla osób dorosłych: białą tunikę (chiton¹⁰) oraz uroczyste okrycie wierzchnie (himation¹¹). To dostojne, wręcz majestatyczne przedstawienie Matki i Syna, podkreślające, że Matka Boża, jako pośredniczka łask, prowadzi wiernych ku Chrystusowi, określane Hodegetria¹², jest nie tylko najstarszym, ale także zdecydowanie najczęściej występującym (zwłaszcza na terenach Bizancjum i Rusi) typem ikonograficznym. Według tradycji chrześcijańskiej twórcą pierwszej ikony, która stała się później wzorem dla kolejnych ikon tego rodzaju był św. Łukasz Ewangelista¹³.

Co ciekawe, przez wiele lat wierni przybywający na Łukiszki, aby zobaczyć „starożytny, cudami wsławiony obraz Matki Najśw[iejszej], malowany na drzewie, wysoki na 1½ łokcia, a na łokieć szeroki” (il.1) i by modlić się przed nim, znajdowali tam „we wielkim ołtarzu nad tabernakulum [obraz] srebrną suknią i licznymi wotami ozdobioną”¹⁴. Zwyczaj przykrywania postaci Maryi i Dzieciątka srebrnymi

⁹ Maforion (gr. μαφόριον): rodzaj welonu, na którym przy przedstawianiu Maryi na ikonach umieszczano nad czołem i na ramionach trzy gwiazdy, oznaczające Jej potrójne, trwałe dziewictwo (zob. STSP, s. 249).

¹⁰ Chiton (stgr. χιτών): lniana lub wełniana tunika z krótkimi rękawami, noszona w starożytnej Grecji. W Rzymie jego odpowiednikiem była tunika (zob. tamże, s. 68, 442).

¹¹ Himation (stgr. ἱμάτιον): rodzaj płaszcza, prostokątny płat materiału, przeważnie wełnianego, nakładany jako wierzchnia szata na chiton (zob. tamże, s. 151).

¹² Hodegetria (gr. ἡ ὁδηγήτρια): Wskazująca Drogę, czyli Chrystusa, który jest „drogą i prawdą, i życiem” (zob. J 14, 6). Szerzej na temat ikon tego typu zob. A. Różycka-Bryzek, R. Legierski, *Hodegetria*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, k. 1096-1099; J. Sprutta, *Ikony Matki Bożej Hodegetrii*, „Salvatoris Mater” 10/1, 2008, 125-152; J. Charkiewicz, *Ikony Matki Bożej typu „Hodegetria” w prawosławiu i ich obecność w polskich cerkwiach*, „Rocznik Teologiczny” 63/2, 2016, s. 153-171.

¹³ Artystycznym wyrazem tej niezwykle głęboko zakorzenionej tradycji może być m.in. obraz namalowany przez hiszpańskiego artystę greckiego pochodzenia, znanego jako El Greco (1541-1614), przedstawiający św. Łukasza portretującego Maryję z Dzieciątkiem, (41,6 x 33 cm, tempera ze złoceniami na desce, ok. 1567) i wiele innych.

¹⁴ Obydwa cytaty: A. Fr id r i c h, *Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce*, t. 4, Kraków 1911, s. 169.

sukienkami oraz składania wotów, stanowiących wyraz wdzięczności za otrzymane łaski, a także będących formą osobistego oddania czci cudownym obrazom, jest tradycją sięgającą nawet pierwszego tysiąclecia. Praktyka ta była szczególnie rozpowszechniona na Wschodzie, natomiast na terenie Rzeczypospolitej nasiliła się w okresie kontreformacji, przyjmując jednocześnie barokową ornamentykę¹⁵. W świetle zachowanych informacji można przyjąć, że obraz został udekorowany, niedługo po ogłoszeniu go w 1688 r. jako łaskami słynącego, przez biskupa wileńskiego Konstantego Kazimierza Brzostowskiego. W dokumencie z wizytacji kościoła śś. Filipa i Jakuba na Łukiszkach przeprowadzonej w 1894 r. zapisano bowiem, że umieszczony w ołtarzu głównym obraz Matki Bożej ma suknię srebrną, połączoną kwiatami, poniżej znajduje się złożony napis: *Monstra te esse Matrem*, natomiast dwaj połączani aniołowie trzymają koronę (il. 2)¹⁶.

Omawiana ikona została napisana¹⁷ temperą¹⁸ na panelu z drewna lipowego o wymiarach 83 x 63 cm, który wykonano z dwóch desek o szerokości 14 i 49 cm oraz grubości ok. 4,5 cm. Format ikony wskazuje na to, że mogła być ona przeznaczona do umieszczenia w centralnej części ikonostasu, natomiast sposób przygotowania desek pozwala przyjąć, że powstała przed pierwszą połową XVII w. Takemu datowaniu odpowiada także umieszczona bezpośrednio na desce powłoka: lniana tkanina o splocie płóciennym, przyklejona do niej klejem białko-

¹⁵ M. Kruk, *Ikony-obrazy w świątyniach...*, s. 231-241 i 245-258. Zob. też Э. Ма-ксімава, *Мастацкія якасці шатаў абразоў XVI – першай паловы XVII ст.*, [w:] *Помнікі мастацкай культуры Беларусі эпохі адраджэння*, Мінск 1994, s. 143-150; M. Janocha, *Icon Painting in the Grand Duchy of Lithuania in the Sixteenth – Eighteenth Centuries*, „Acta Historiae Artium Balticae” 2, 2007, s. 87; tenże, *Malarstwo ikonowe w Wielkim Księstwie Litewskim: przegląd problemów badawczych*, [w:] *Eikon staroobrzędowy*, Szamotuły 2008, s. 31.

¹⁶ Vilniaus universiteto biblioteka (VUB), Rankraščių Skyrius (RS), f. 4, b. 36466, [za:] T. Račiūnaitė, *Lukiškių Dievo Motinos ikonos atodanga: restauravimas, ikonografija ir kilmės klausimas*, „Acta Academiae Artium Vilmensis” 69, 2013, s. 72.

¹⁷ Pisanie ikon: tradycyjne określenie procesu ich tworzenia zgodnie ze ściśle określonymi kanonami. Wyrażenie to pochodzi od słów γράφω (stgr) oraz пьсати (scs), posiadających znaczenie: pisać, kreślić, rysować, malować (zob. A. Michalska, *Ikona czy obraz sakralny? Pisać czy malować? – kilka dylematów słownych wokół pojęć związanych ze sztuką prawosławną w Polsce*, „Latopisy Akademii Supraskiej” 12, 2021, 148-151).

¹⁸ Tempera: rodzaj farby, w której spoiwem wiążącym barwniki jest tzw. emulsja temperowa, wykonana z substancji organicznych (zob. STSP, s. 414).

wym. Analiza fizyko-chemiczna obrazu przeprowadzona wraz z innymi szczegółowymi badaniami podczas renowacji wykonanej w latach 2008-2012 w Litewskim Muzeum Sztuki wykazała, że był on wielokrotnie przemalowywany farbami olejnymi¹⁹ (il. 3). Odsłonięcie oryginalnego malowania pozwoliło na dokonanie ustalenia, że ikona Matki Bożej Łukiskiej należy do typu ikonograficznego tzw. hodegetrii smoleńskiej²⁰, jak również na stwierdzenie, że kompozycja, proporcje postaci oraz mimika twarzy Matki Boskiej i Dzieciątka, są bliskie ikonom ze szkoły dionizyjskiej, dominującej w centralnej i północno-wschodniej Rosji pod koniec XV w. oraz przez cały XVI w.²¹ Przedstawione powyżej parametry fizyczne omawianej ikony i jej wyraz stylistyczny (il. 4) wskazują, że należy przyjąć, że choć bezsprzecznie powstała w środowisku moskiew-

¹⁹ D. P a n a v a i t ě, *Lukiškių Dievo Motinos ikonos technologiniai tyrimai*, „Acta Academiae Artium Vilnensis” 69, 2013, s. 95-116; T. R a č i ū n a i t ě, *Lukiškių Dievo Motinos ikonos atodanga...*, s. 77-83.

²⁰ Ikona Matki Boskiej Smoleńskiej jest jedną z najstarszych ikon w typie Hodegetrii na Rusi. Wg tradycji była przywieziona do soboru uspińskiego w Smoleńsku z Konstantynopola w 1046 r. córkę cesarza Konstantyna IX Monomacha, Annę. W 1239 r. miała cudownie przyczynić się do uratowania miasta przed Tatarami. Następnie stała się punktem odniesienia dla całego typu ikonograficznego. Oryginalna ikona Matki Boskiej Smoleńskiej nie zachowała się. Jedną z najstarszych ikon w jej typie jest tzw. Wielka Hodegetria napisana prawdopodobnie przez Dionizego, znajdująca się obecnie w Galerii Trietiańskiej w Moskwie. Ikona Matki Boskiej Łukiskiej również została wykonana na wzór Hodegetrii smoleńskiej. Wskazuje na to zarówno jej ogólna kompozycja, jak też położenie trzymanego przez Dzieciątka zwoju pisma (M. J a n o - c h a, *Ruskie i rosyjskie ikony Hodegetrii*, „Salvatoris Mater” 10/1, 2008, 158; T. R a č i ū n a i t ě, *Lukiškių Dievo Motinos ikonos atodanga...*, s. 83-87).

²¹ Moskiewska szkoła malarstwa ikonowego uformowała się pod koniec XIV w. obok szkół nowogrodzkiej oraz pskowskiej. Z tego okresu pochodzi działalność największych malarzy ikon: pochodzącego z Bizancjum Teofana Greka (1330-1405/1415), Andrzeja Rublowa (1360-1428/1430), święty Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego, a także moskiewskiego ikonografa Dionizego (1440-1502), piszącego ikony na przełomie XV i XVI w. Dionizy uznawany jest za ostatniego wielkiego artystę ruskiego, którego twórczość wpisuje się w koniec okresu rozwoju malarstwa ruskiego. Szczyt jego działalności twórczej przypada na lata 1480-1500. Jego warsztat jest najlepiej udokumentowany i był najbardziej widoczny na tle innych szkół moskiewskich tworzących ikony w tym okresie. W ikonach przypisywanych Dionizemu twarz Maryi ma wydłużone proporcje: prostą i długą szyję, cienki i długi nos oraz małe usta i duży, owalny podbródek (zob. G. K o b r z e n i e c k a - S i k o r s k a, *Światło w twórczości Teofana Greka, Andrzeja Rublowa i Dionizego*, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo” 18, 2012, s. 296-303; T. R a č i ū n a i t ě, *Lukiškių Dievo Motinos ikonos atodanga...*, s. 88-90).

skim, to prawdopodobnie miało to jednak miejsce nie w pierwszej, lecz dopiero w drugiej połowie XVI w.

Źródła pisane przedstawiają dzieje ikony należącej do starosty łódzkiego Macieja Korwin Gosiewskiego od 1684 r.²² Po jego śmierci w listopadzie 1683 r., „starostwo [...] od Skarbu J[ego] M[oi]ś[ę] Pan Michałowski zaiechał”. Wówczas ikona, znajdująca się do tej pory we dworze Gosiewskich w Łódziejach (prawdopodobnie w ich domowej kaplicy) została przeniesiona do dworu w Dąblach, gdzie ks. Fabian Bieżanowski, prokurator sejneńskiego klasztoru oo. dominikanów, w którym syn generała Macieja, „Wincenty [...], na edukacji bawi[ł] się naukami”, znalazł ją w skarbcu [...] iuż od ozdób y apparencyi któremi był[a] przedtym przybran[a] obnażon[ą]”. Wiedział „jednak [...] iako się w nim [...] Generał kochał y wiele Łask y Cudów doznawał”, a następnie „doznał y sam [...] Mistycznej Fontanny Maryi znaczney Łaski y Cudu iako iest [...] *Fontanna pietatis*, kiedy znieńacka wzniecony ogień nieuchowaną konflagracją dwór niszczący, za przeżegnaniem kapłańskim tymże Cudownym Obrazem, niespodziewanym dżdżem z Nieba ugasila”. Wówczas, „widząc [...] świeżo Cud doznany Matki miłosierdzia, [...] zawziął ku temu Obrazowi chęć y dewocyą, a chcąc *in honestiori* mieć *loco* starał się, aby ten obraz mógł otrzymać [...], co sameyże Panny Przenajświętszey *patroncino* łatwo wymógł y do klasztoru seyneńskiego przywióz[ł]”. Jednak ks. Gabriel Uzman, przeor klasztoru w Sejnach, z uwagi na to, że w tamtejszym kościele znajdowała się już od 1619 r. słynąca łaskami, gotycka szafkowa figura Matki Bożej „Troyce Święto we wnętrzościach swych wyrażaiąc[a], dla pomnożenia Chwały y Hono-

²² Zob. M. Rolewicz, *Wiadomość o cudownych obrazach Pana Naszego Jezusa Chrystusa i Najświętszej Panny Maryi w mieście Wilnie i o koronacji obrazów uroczystym obrzędem w kościele bożym*, Wilno 1863, s. 19-20; M. Buliński, *Historia Kościoła polskiego*, t. 3, Kraków 1874, s. 523-524; S. Borącz, *Cudowne obrazy Matki Najświętszej w Polsce*, Lwów 1891, s. 173; W. Taczanowski, *Miejsca słynące cudami obrazów Maryi*, Warszawa 1900, s. 97; E. Nowakowski, *O cudownych obrazach w Polsce przenajświętszej Matki Bożej wiadomości historyczne, bibliograficzne i ikonograficzne*, Kraków 1902, s. 733-734; A. Fridrich, *Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny...*, s. 169-170; S. Brzozeczki, *Funkcjonowanie lokalnego sanktuarium maryjnego w dobie Rzeczypospolitej Obojga Narodów na przykładzie kościoła Dominikanów na Łukiszkach w Wilnie*, [w:] *Pod opieką Maryi: ku koronacji łaskami słynącego obrazu Matki Bożej Szkaplerznej z kościoła Św. Krzyża w Rzeszowie*, red. W. Jagustyn, S. Zych, Rzeszów 2010, s. 21-22.

ru Boskiego, ten obraz do Wilna do kościoła ss. Philippa y Jakuba Apostołów na Łukiszkach oddał”²³.

Klasztor *Ordo Prædicatorum* na Łukiszkach pod Wilnem został ufundowany w 1642 r. przez Jerzego Litawora Chreptowicza, kasztelana smoleńskiego oraz późniejszego wojewodę nowogródzkiego. W latach 1658-1661 został całkowicie spalony przez wojska moskiewskie. Nowy, drewniany kościół wybudowano w 1679 r. Sprowadzenie do niego ikony Matki Bożej z Dzieciątkiem w stosunkowo krótkim czasie, już w latach 1684-1688, spowodowało istotną zmianę charakteru tego miejsca. Umieszczony w głównym ołtarzu obraz stał się przedmiotem kultu, a Łukiszki uzyskały status lokalnego sanktuarium maryjnego²⁴. Niezwykle cennym źródłem informacji o licznych cudach, których doświadczali przybywający tam pielgrzymi jest książka napisana przez ks. Remigiusza Śmiarowskiego, ówczesnego przeora łukiskiego klasztoru²⁵, zatytułowana *Fontanna mistyczna z obrazu Najśw[iętszej] Panny Maryey od roku 1684 cudownymi łaskami [...] wytryskaiaca*, która ukazała się drukiem w Wilnie w 1737 r.²⁶

Omawiany obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem 24 października 1688 r. został publicznie ogłoszony cudownym. Uroczystościom, w których poza wileńską kapitułą wzięło udział liczne duchowieństwo diecezjalne oraz zakonne, przewodniczył biskup Konstanty Brzostowski. Po odprawieniu w asyście dwóch innych biskupów pontyfikalnej wotywniej mszy świętej o Najświętszej Maryi Pannie, wysłuchaniu historii obrazu, przedstawionej przez ks. Fabiana Bieżanowskiego, świadectw osób, które modląc się przed obrazem otrzymały szczególne łaski, a także przysięgi promotorów modlitwy różańcowej, księży Pawła Pagińskiego i Eustachego Effraimowicza, świadczących o prawdziwości wydarzeń zapisanych z *Liber miraculorum*, biskup Brzostowski uznał obraz za cudowny, po czym podpisał potwierdzający ten fakt

²³ Wszystkie cytaty w tym akapicie: R. Śmiarowski, *Fontanna mistyczna...*, k. E4v-E5v.

²⁴ S. Brzozecki, *Klasztor dominikanów na Łukiszkach w Wilnie 1642-1844*, „Lituanoslavica posnaniensia: studia historica” 13, 2008, s. 217-286; t e n ż e, *Funkcjonowanie lokalnego sanktuarium...*

²⁵ S. Borącz, *Rys dziejów Zakonu Kaznodziejskiego w Polsce*, t. 2, Lwów 1861, s. 257-258.

²⁶ T. Račiūnaitė, *Lukiškių Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios Dievo Motinos paveikslas ir jo stebuklų knyga „Mistinis fontanas”*. *Stebuklo vieta ir laukas*, „Acta Academiae Artium Vilmensis” 25, 2002, s. 223-240.

dekret. Niedługo później niewielki kościół nie był w stanie pomieścić napływających tłumnie wiernych. W 1690 r. rozpoczęto budowę nowego, murowanego kościoła²⁷.

Po kasacie klasztoru w 1832 r. słynący łaskami obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem nadal znajdował się w głównym ołtarzu kościoła na wileńskich Łukiszkach. Dopiero w 1950 r., gdy kościół został zamknięty przez komunistyczne władze Związku Radzieckiego, przeniesiono obraz do sąsiedniego kościoła św. Rafała. Na swoje dawne miejsce, choć już nie do głównego ołtarza, powrócił dopiero po renowacji kościoła św. Filipa i Jakuba w 1993 r.²⁸

Niestety w dokumentach źródłowych nie można odnaleźć odpowiedzi na pytanie, kiedy dokładnie „przez Jaśnie Wielmożnego I[ego] M[oś]ci Pana Macieja Korwina Gosiewskiego[,] Generała Artyleryy W[ielkiego] X[ięstwa] Lit[ewskiego,] Pułkownika J[ego] K[rólewskiej] Mości, Starostę Łódzkiego z Woyny Moskiewskiej powracającego, obraz [...] cudowny Matki [Boskiej] Łukiskiej *in littore* oyczystego portu z Państwa Rossyjskiego fortunnym refluxem postanowiony, [...] we dworze Łódziejach [...] został lokowany”²⁹.

* * *

²⁷ R. Śmiarowski, *Fontanna mistyczna...*, k. F3v-H1v (12-24). Zob. też M. Rolewicz, *Wiadomość o cudownych obrazach Pana Naszego Jezusa Chrystusa i Najświętszej Panny Maryi...*, s. 21-22; M. Buliński, *Historja Kościoła polskiego*, t. 3, Kraków 1874, s. 523-524; S. Borącz, *Cudowne obrazy Matki Najświętszej...*, s. 173; E. Nowakowski, *O cudownych obrazach w Polsce przenajświętszej Matki Bożej...*, s. 734; A. Fridrich, *Historje cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny...*, s. 172; S. Brzozewski, *Funkcjonowanie lokalnego sanktuarium...*, s. 24-25.

²⁸ S. Brzozewski, *Klasztor dominikanów na Łukiszkach w Wilnie 1642-1844*, „Lituanoslavica posnaniensia: studia historica” 13, 2008, s. 217-237; tenże, *Funkcjonowanie lokalnego sanktuarium...*, s. 36.

²⁹ R. Śmiarowski, *Fontanna mistyczna...*, k. E4-E4v. W tym miejscu warto wspomnieć, że być może generał Maciej Korwin Gosiewski posiadał jeszcze jedną ikonę Matki Bożej. Miała ona być przeniesiona z dworu w Dąblach do klasztoru dominikanów w Trokach kilka lat po jego śmierci, w 1695 r. (G. Szymański, *Prerogatywa...*, s. 434). Nie można jednak wykluczyć, że dokonał on nadinterpretacji, gdyż wg ks. E. Nowakowskiego znajdujący się w klasztorze w Trokach obraz Matki Bożej był kopią cudownego obrazu Matki Boskiej Trockiej, obecnego do dziś w głównym ołtarzu tamtejszej fary (tenże, *O cudownych obrazach w Polsce przenajświętszej Matki Bożej...*, s. 674). Jednoznaczne rozstrzygnięcie tej kwestii niestety nie jest możliwe z uwagi na to, że rzeczony obraz zaginął po kasacie klasztoru w Trokach w 1832 r. (S. Brzozewski, *Funkcjonowanie lokalnego sanktuarium...*, s. 22; T. Račiūnaitė, *Lukiškių Dievo Motinos ikonos atodanga...*, s. 68).

Maciej Korwin Gosiewski był potomkiem wywodzącego się z Gosi w ziemi łomżyńskiej rodu Gosiewskich herbu Ślepowron³⁰. Jednak, aby ustalić, kto był jego ojcem, należy dokonać konfrontacji wzajemnie sprzecznych, a przez to wykluczających się informacji, szczególnie zachowanych w źródłach, a także powtarzanych w opracowaniach.

Kasper Niesiecki w swoim herbarzu wymienia kolejno: „[Marcjan Gosiewski]³¹ wojski smoleński, po długiej w wojsku litewskim służbie w smoleńskim województwie osiadł, syn jego, Alexander starosta bielski mąż odważny rotmistrz królewski; gdy Pińsk Kozakom szturmem odbierano, pierwszy z swoimi wpadł w miasto [...]; Maciej generał artylerii Xięstwa Litewskiego”³². Zapis ten prawdopodobnie spowodował, że w części późniejszych opracowań wskazywano, że Maciej był synem Aleksandra, starosty bielskiego oraz wnukiem Marcjana, wojskiego smoleńskiego³³. Z kolei Seweryn Uruski podał, że „Marcin [...], wojski smoleński, [...] pozostawił syna Ludwika, [...] zabitego w bitwie z Moskwą pod Białą, po którym syn Aleksander, starosta bielski, rotmistrz wojsk królewskich, [...] pozostawił dwóch synów, Michała i Mateusza. Michał, sędzia wojskowy litewski [...]. Mateusz, [...] generał artylerii litewskiej”³⁴, sugerując, że nastąpiły kolejno po sobie w stosunkowo krótkim czasie aż cztery pokolenia Gosiewskich i dodatkowo myląc Macieja z Mateuszem, horodniczym mohylowskim (w 1698 r.) i stolnikiem nowogrodzkim siewierskim (w 1707 r.)³⁵. Zbieżność imion musiała także stać się powodem błędnego przekonania, że Maciej nie tylko był synem Aleksandra, ale że jego

³⁰ J. Wiśniewski, *Początek i rozwój nowego osadnictwa w ziemi łomżyńskiej w końcu XIV i w XV wieku*, „Studia Łomżyńskie” 1, 1989, s. 99-100.

³¹ Marcjan Korwin Gosiewski, rotmistrz królewski. Od 25 maja 1621 r. wojski smoleński. W 1625 r. nominowany na kasztelana parnawskiego (bądź też dorpckiego), jednak urzędu nie przyjął. Zmarł niedługo po 29 czerwca 1635 r. (J. Brodacki, *List dworzński po daniu intromisji*, <https://smolenscium.alchymista.pl/list-dworzanski-po-daniu-intromisji>, 2021, dostęp: 31.10.2025; *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 4: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie, XIV-XVIII wiek*, red. A. Rachuba, Warszawa 2003, s. 220-221).

³² K. Niesiecki, *Korona polska...*, s. 275. Zob. też W. Kojalowicz, *Herbarz rycerstwa W[ielkiego] X[ięstwa] Litewskiego tak zwany Compendium czyli o klejnotach albo herbach, których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywaią*, Kraków 1897, s. 284.

³³ A. Przyboś, *Gosiewski Maciej...*

³⁴ S. Uruski, *Rodzina...*, s. 302.

³⁵ K. Niesiecki, *Korona polska...*, s. 275.

ojcem był inny Aleksander Korwin Gosiewski, wojewoda smoleński, ojciec hetmana polnego litewskiego Wincentego³⁶, bądź nawet sam Wincenty Gosiewski, jak niepoprawnie zapisał Wojciech Wielądko w swoich materiałach genealogicznych³⁷.

W liście, skierowanym 14 maja 1638 r. przez króla Władysława IV do Mikołaja Tryzny, podskarbiego wielkiego litewskiego i pisarza wielkiego litewskiego zapisano, że „urodzony [Marcjan] Gosiewski, woyski smoleński, przedtym w różnych expeditiach y potrzebach wojennych odnosząc na ciele swym szkodliwe postrzały, a potym w oblężeniu smoleńskim nadwątliwszy zdrowia, niedługo wieku swego po oblężeniu dokonał, [...] zostawiwszy małżonk[ę] z małemi dziećmi w wielkim sieroctwie”³⁸. Przyjmując, że wśród osieroczonych dzieci Marcjana był Aleksander, późniejszy starosta bielski, należy bezwzględnie wykluczyć, że mógłby on być ojcem Macieja, urodzonego ok. 1624 r.³⁹

Z kolei Edward Kotłubaj w biografii księcia Janusza Radziwiłła, opracowanej głównie na podstawie nieznanych wcześniej materiałów źródłowych, podał, że pod koniec 1648 r. „gdy X[siażę] Janusz bawił w Warszawie, Grzegorz Mirski, według rozkazu hetmańskiego, udał się pod Pińsk i stanąwszy [...] niedaleko miasta tego, wysłał czatę dla powzięcia informacji o nieprzyjacielu [...]. Dowiedziawszy się od szpiegów, że nieprzyjaciel bardzo nieostrożnie zachowuje się [...], powziął śmiały zamiar, uderzyć niespodzianie z małym tylko oddziałem, który miał pod swoją komendą [...]. Zostawiwszy ciężką jazdę w rezerwie [...] wyprawił naprzód dwóch braci, Aleksandra starostę bielskiego i Macieja, Gąsiewskich z dwoma chorągwiami kozackimi, sam zaś z resztą lekkiej kawalerii z daleka za nimi postępował”⁴⁰.

³⁶ T. R a č i ū n a i t ě, *Lukiškių Dievo Motinos ikonos atodanga...*, s. 67-68.

³⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), f. 400, sygn. 13, k. 14.

³⁸ AGAD, Archiwum Radziwiłłów (AR), dz. II, f. 354, sygn. 1098. Szerzej na temat wojny smoleńskiej w latach 1632-1634 zob. M. N a g i e l s k i, *Diariusz wojny smoleńskiej Władysława IV (1633-1634)*, Warszawa 2021, t e n ż e, *Przygotowania Rzeczypospolitej do wojny z Moskwą w latach 1632-1633*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 111, 2022, s. 87-111; J. C z a j e w s k i, *Kartografia wojny smoleńskiej (1632-1634) w obrazach i słowach*, „Z dziejów kartografii” 24, 2022, s. 175-230.

³⁹ W 1646 r. miał 22 lata (zob. *Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae [1575-1875]; accedunt nomina curatorum et professorum per eadem secula*, red. W. du Rieu, Hagae 1875, kol. 367).

⁴⁰ E. K o t ł u b a j, *Życie Janusza Radziwiłła*, Wilno i Witebsk 1859, s. 123-124.

Informacja ta została zaczerpnięta z „własnoręcznych listów X[ięcia] Janusza Radziwiłła, wojewody wileńskiego i hetmana W[ielkiego] X[ięstwa] Lit[ewskiego], lub do niego się odnoszących”⁴¹, a zatem należy ją przyjąć jako uprawdopodobnioną. Oznacza to, że Maciej Gosiewski, będąc młodszym bratem Aleksandra, był jednocześnie synem Marcjana.

Żoną Marcjana Korwin Gosiewskiego była Zofia z Łukomskich, córka kniazia Fryderyka (Fedora) Bohdanowicza, starosty krzyczewskiego i ołuczycznego, kasztelana mścisławskiego, oraz jego żony Barbary Wężykówny, którą poślubił w 1594 r.⁴² Zofia miała trzech braci oraz dwie siostry, a zatem w 1624 r. mogła mieć nie więcej niż 20-29 lat. Wydaje się więc wysoce prawdopodobne, że była matką Aleksandra i Macieja Gosiewskich⁴³.

Maciej Korwin Gosiewski, późniejszy generał artylerii litewskiej, obrał ścieżkę kariery już w stosunkowo młodym wieku, podejmując w marcu 1646 r. studia na uniwersytecie w Leiden w Niderlandach⁴⁴. Cieszył się on znaczną popularnością wśród cudzoziemców, zwłaszcza protestantów, ponieważ „ściągał młodzież nie tylko z powodu uczoności swych profesorów, ale i swobody zdań, które ścierały się tu ciągle”⁴⁵. Z biegiem lat kwestia wyznaniowa przestała mieć decydujące znaczenie przy wyborze miejsca studiów. Szczyt zainteresowania Polaków edukacją w murach tej założonej w 1575 r. przez Wilhelma I Orańskiego uczelni miał miejsce w latach 40. XVII w. Głównym motywem podejmowanych przez nich decyzji była możliwość zdobycia tam wiedzy z zakresu wojskowości, ponieważ poza tradycyjnymi wydziałami teologii, filozofii, prawa i medycyny przy uniwersytecie w Lejdzie działała też założona na początku XVII w. szkoła inżynierska dla szlachty. W swoim programie nauczania zwracała ona szcze-

⁴¹ Tamże, s. VI.

⁴² A. Boniecki, *Herbarz Polski...*, t. 16, Warszawa 1915, s. 116. Zob. też J. Wolff, *Kniaziewie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa 1895, s. 216-217.

⁴³ W tym miejscu należy zwrócić uwagę na to, że książęta Łukomscy jako pierwsi dzierżyli niegrodowe starostwo koszańskie, utworzone w 1586 r. z części starostwa krzyczewskiego, położonego w województwie mścisławskim (S. Orgelbrand, *Koszańskie starostwo*, [w:] *Encyklopedia Powszechna*, t. 6, Warszawa 1883, s. 411), podczas gdy później starostą koszańskim był Maciej Gosiewski.

⁴⁴ *Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae...*, kol. 367.

⁴⁵ T. Grabowski, *Polacy na uniwersytecie lejdejskim*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie” 3, 1910, s. 2.

gólną uwagę na matematykę, przyjmując, że jest „podstawą nowoczesnie ukształtowanej sztuki wojennej”⁴⁶. Potwierdzeniem znaczenia tej szkoły może być także fakt, że poza Maciejem Gosiewskim studiowało tam jeszcze jedenastu innych oficerów, służących w armii Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1648-1667⁴⁷.

Nieco ponad dwa lata później, w pierwszej fazie powstania Chmielnickiego, czyli w latach 1648-1649 r., Maciej Gosiewski walczył ze zbuntowanymi kozakami zaporoskimi, pozostając pod komendą hetmana polnego litewskiego, księcia Janusza Radziwiłła. Jako kapitan stał na czele kompanii w regimencie dragonii, podczas gdy jego stryjeczny brat Wincenty, stolnik litewski, dowodził chorągwią husarską⁴⁸. Zarówno Maciej, jak i jego starszy brat Aleksander, starosta bielski oraz rotmistrz chorągwi kozackiej, mieli wówczas okazję, aby w warunkach bojowych wykazać się szczególnie odwagą i zaangażowaniem.

Powstanie kozackie wybuchło wiosną 1648 r. Po zwycięstwach nad wojskami koronnymi w bitwach nad Żółtymi Wodami (16 maja) i pod Korsuniem (26 maja) oddziały rebeliantów zaczęły się pojawiać także na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego. Bohdan Chmielnicki zamierzał wywołać w ten sposób na Litwie atmosferę zagrożenia, aby uniemożliwić wojskom litewskim udzielenie pomocy Koronie⁴⁹. W ciągu zaledwie kilku tygodni Kozacy przy pomocy prawosławnych

⁴⁶ K. Targosz, *Wokół „ukrytego filozofa” – ślady pierwszych zetknięć z Kartezjuszem i jego myślą ze strony polskiej*, „Studia i materiały z dziejów nauki polskiej: Historia nauk społecznych” 16, 1984, s. 97.

⁴⁷ A. Rachuba, *Oficerowie cudzoziemskiego autoramentu w armii Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1648-1667*, [w:] *Od armii komputerowej do narodowej (XVI-XX w.)*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, Toruń 1998, s. 69. Warto odnotować, że studia na uniwersytecie w Lejdzie ukończył Adam Freytag (1608-1650), matematyk i inżynier wojskowy, autor traktatu poświęconego zagadnieniu fortyfikacji (*id e m, Architectura militaris nova et aucta oder neue vermehrte fortification*, Leiden 1631), a także książkę Janusz Radziwiłł (zob. M. Chachaj, *Zagraniczna edukacja Radziwiłłów: od początku XVI do połowy XVII wieku*, Lublin 1995, s. 82-83; R. Tomczak, *Podróż młodego magnata do szkół – książkę Janusz Radziwiłł w cudzych krajach (1628-1633)*, [w:] *Społeczne i kulturowe uwarunkowania edukacji Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku. Materiały z badań*, cz. 2, red. K. Puchowski, Warszawa 2018, s. 125-148).

⁴⁸ H. Wisner, *Działalność wojskowa Janusza Radziwiłła, 1648-1655*, „Rocznik Białostocki” 13, 1976, s. 71; *Pamiętniki Filipa, Michała i Teodora Obuchowiczów (1630-1707)*, oprac. H. Lulewicz i A. Rachuba, Warszawa 2003, s. 541.

⁴⁹ Zob. H. Wisner, *Działalność wojskowa Janusza Radziwiłła...*, s. 66.

mieszczan i chłopów zdobyli kilka miast w województwach czernichowskim, a także w smoleńskim i mińskim (m.in. Czernichów, Starodub, Bobrujsk, Homel i Mozyrz)⁵⁰. Nieco później, 25 października 1648 r., również dzięki pomocy grupy mieszkańców, Kozacy zajęli Pińsk, położony w województwie brzesko-litewskim. Po wejściu do miasta brutalnie pozbawili życia prawie wszystkich Żydów oraz wielu duchownych katolickich, a następnie splądrowali kościoły i klasztory⁵¹. Działający z rozkazu hetmana Radziwiłła Grzegorz Mirski, strażnik wielki litewski, w pierwszych dniach listopada postanowił odzyskać Pińsk. Gdy tylko 5 listopada 1648 r. „pod miasto podstąpił[, c]iężkiej jeździe rozkazał mieć się na odwodzie i mieć baczenie na wszelkie zdarzenie[, zaś] Aleksandra Gosiewskiego, starostę bielskiego i Macieja Gosiewskiego, dowódców rot husarskiej i dragonńskiej na miasto wypuścił, sam z lekką jazdą za nimi postępując. Mężnie uskutecznił rozkaz Gosiewscy; już na rynek przedarli się i rozpoczęli walkę z powodzeniem wyrównującym odwadze, ale gwałtowny deszcz odejął możliwość używania strzelby. Kozacy zaś pod dachami schronieni [...] razili z broni ognistej. Gosiewscy zadawszy większą niż odnieśli stratę, mimowolnie przed burzą ustąpić musieli”⁵². Cztery dni później, 9 listopada, Litwini, po ostrzelaniu miasta z dział, przystąpili do szturm. Dragoni Macieja Gosiewskiego z oddziałem pieszym Piotra Podleńskiego zaatakowali Bramę Siewierską⁵³. Gdy tylko atakującym udało się ją wyłamać, wówczas „Schwartz[hoff] z jazdą cu-

⁵⁰ E. Kotłubaj, *Życie Janusza Radziwiłła...*, s. 112-113; A. Majewski, *Zdobycie Pińska przez wojsko litewskie w listopadzie 1648 roku*, „Studia z Dziejów Wojskowości” 2, 2013, s. 33.

⁵¹ A. Majewski, *Zdobycie Pińska...*, s. 35.

⁵² E. Kotłubaj, *Wojna przeciwko Kozakom Zaporoskim w latach 1648 i 1649 przez Alberta Wijuka Kojalowicza*, Zabrze-Tarnowskie Góry 2020, s. 28; W. Kojalowicz, *De Rebus Anno 1648 et 1649 contra Zaporovios Cosacos Gestis*, Vilnae 1651, k. 22-23. Warto nadmienić, że według komputu wojska litewskiego w 1649 r. oddział kozaków Aleksandra Gosiewskiego liczył 100 koni, zaś oddział dragonów Macieja Gosiewskiego aż 300 koni, natomiast wg rachunków skarbowych w sierpniu 1650 r. oddziały te liczyły odpowiednio: 120 i 113 koni (A. Majewski, *Zdobycie Pińska...*, s. 34).

⁵³ *Zabytek historyczny o Pińsku*, „Athenaeum” 6, 1841, s. 95-96; A. Majewski, *Zdobycie Pińska...*, s. 36-37.

dziomskiego zaciągu i Aleksander Gosiewski z husarzami, [...] wtargnęli”⁵⁴ do Pińska.

„X[iąże] Janusz Radziwiłł powróciwszy z Sejmu Elekcyjnego, z wojskiem świeżem, które jeszcze nie było w działaniu”⁵⁵, liczącym ok. 4 tys. żołnierzy zaciężnych i kilkuset żołnierzy służących w chorągwiach powiatowych, przybył do Brześcia Litewskiego. Tabory pozostawił w Turowie i 7 lutego 1649 r. ruszył komunikiem na Mozyrz. Niespodziewanie Kozacy w sile 600 ludzi zaatakowali chorągwie rozłożone na nocny spoczynek we wiosce położonej milę od miasta. „Napad ten szczęściem nie był wykonany z należytą cichością i ostrożnością, jaka zwykle w takim razie zachowana być powinna [i] Maciej Gąsiewski z [Janem] W[eh]manem, dowódcą piechoty niemieckiej, pierwsi wstrzymali natarczywość nieprzyjaciela”⁵⁶. Kolejnego dnia, gdy wysłane do buntowników wezwanie do poddania się zostało przez nich odrzucone, przystąpiono do zdobywania miasta. Atak na wały przeprowadzono równocześnie z dwóch stron. Z jednej szturmowała rajtaria Gan[s]hoffa, a z drugiej aż „trzy chorągwie piechoty pod dowództwem Macieja Gąsiewskiego, R[a]ppa i W[eh]mana[. D]wa razy wdzierały się one na szaniec i dwa razy odparte zostały; za trzecim razem nie mając kosztów szturmowych, użyli sań nałożonych drwami, pod przykryciem których przybliżyli się aż do samego ostrokołu, rozwalili go, a spędziwszy z okopów strzelców nieprzyjacielskich otworzyli [...] bramę, przez którą natychmiast wpadli na czele ussarzy, Aleksander Gąsiewski i Jerzy Tyzenhauz. [...] Szturm rano zaczęty, ledwie późno się w nocy skończył”⁵⁷.

⁵⁴ E. Kotłubaj, *Wojna przeciwko Kozakom Zaporoskim...*, s. 29. Zob. też tenże, *Życie Janusza Radziwiłła...*, s. 124-125.

⁵⁵ E. Kotłubaj, *Życie Janusza Radziwiłła...*, s. 126. Sejm elekcyjny, o którym mowa, zebrał się w Warszawie w dniach od 6 października do 19 listopada 1648 r. Królem obrano Jana II Kazimierza, przyrodniego brata króla Władysława IV Wazy, zmarłego 20 maja 1648 r. (W. Konopczyński, *Chronologia sejmów polskich 1493-1793*, Kraków 1948, s. 152).

⁵⁶ E. Kotłubaj, *Życie Janusza Radziwiłła...*, s. 126-127. Zob. też tenże, *Galeria Nieświeżska portretów Radziwiłłowskich*, Wilno 1857, s. 139; H. Wisner, *Działalność wojskowa Janusza Radziwiłła...*, s. 70-71.

⁵⁷ E. Kotłubaj, *Życie Janusza Radziwiłła...*, s. 127-128. Należy nadmienić, że Aleksander Gosiewski, brat Macieja, zmarł przed 23 kwietnia 1649 r. „ex casuali postrzału”, odniesionego być może właśnie podczas zdobywania Mozyrza (Biblioteka Narodowa (BN), Biblioteka Ordynacji Zamojskiej (BOZ), nr 1795, teka III, k. 69-69v; kopia: BN, BOZ, nr 931, k. 275-276v, [za:] *Korespondencja wojskowa hetmana*

Wiosną 1654 r. wojska moskiewskie zaatakowały Rzeczpospolitą pod pretekstem wzięcia w obronę ludności prawosławnej oraz w celu przejścia terenu lewobrzeżnej Ukrainy (czyli tzw. Hetmanatu) na podstawie postanowień ugody Perejaśławskiej, zawartej 18 stycznia 1654 r. pomiędzy Bohdanem Chmielnickim i carem rosyjskim Aleksym I Romanowem⁵⁸. Latem armia rosyjska wkroczyła do Wielkiego Księstwa Litewskiego. Twierdza smoleńska, która nie była niestety wystarczająco przygotowana do powstrzymania najeźdźcy, broniła się od 7 lipca do 3 października 1654 r. Wśród żołnierzy, którzy jeszcze 23 września 1654 r. byli „gotowi [...] do dalszej obrony zamku Smoleńskiego póty stawać, póki [...] siły y żywota [...] stanie, byle [im] dodawa[no] prochów y żywności, bez których żaden żołnierz stawać nie może”, znajdował się też „Maciej Korwin Gąs[i]ewski, maior”, służący zapewne w „pułku iaśnie wielmożnego i[ego] m[ości] pana Wincentego Korwina Gąsiewskiego”⁵⁹.

Wcześniej, na sejmie nadzwyczajnym, który zebrał się między 9 czerwca a 20 lipca 1654 r. w Warszawie⁶⁰, Litwini zgodzili się wystawić przeciwko siłom moskiewskim armię liczącą jedynie 15 tys. żołnierzy i pospolite ruszenie. Opóźnione zaciągi mające powiększyć jej stan dołączyły do służby dopiero z końcem 1654 r. i na początku 1655 r. Znalazło się wśród nich aż dziesięć jednostek dragonii, w tym jedna pod dowództwem Macieja Korwin Gosiewskiego, licząca 9 listopada 1654 r. tysiąc osób. Jednak nieudana zimowa ofensywa bardzo mocno wyczerpała armię litewską, przez co rzeczywiste stany osobowe oddziałów były zdecydowanie niższe od tych wskazanych w listach przepowiednich⁶¹.

Janusza Radziwiłła w latach 1646-1655, oprac. K. Bobiatyński i in., cz. 2: *Listy*, Warszawa 2020, s. 72-73). Zob. też tamże, cz. 1: *Diariusz kancelaryjny 1649-1653*, Warszawa 2019, s. 148; cz. 2: *Listy...*, s. 854-857.

⁵⁸ Na temat ugody perejaśławskiej zob. J. K a c z m a r c z y k, *Ugoda w Perejaśławiu – konieczność czy wybór?*, „Studia Historyczne” 27/3, 1984, s. 413-435.

⁵⁹ Wszystkie cytaty w tym zdaniu: *Акты издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов*, т. 36, *Акты относящиеся ко времени войны за Малороссию (1654-1667)*, Вильна 1909, с. 18-19. Szerzej na temat obrony Smoleńska w 1654 r. zob. J. L a z u r e k, *Oblężenie i zdobycie Smoleńska w 1654 r.*, „Lituanos-Slavica Posnaniensis: studia historica” 13, 2008, s. 97-119; A. H a r a t y m, *Smoleńsk 1654*, Warszawa 2020.

⁶⁰ W. K o n o p c z y Ń s k i, *Chronologia sejmów polskich...*, s. 153.

⁶¹ A. R a c h u b a, *Wysilek mobilizacyjny Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1654-1677*, „Studia i materiały do historii wojskowości” 43, 2017, s. 44-46. Warto

Po rozbiciu wojsk litewskich w trwającej od 7 do 8 sierpnia 1655 r. bitwie o Wilno, armia rosyjska zajęła i zniszczyła miasto⁶². Siły Wielkiego Księstwa Litewskiego podzieliły się na dwie dywizje, z których jedna wycofała się do Wierzbołowa, pozostając po stronie króla Jana Kazimierza, a druga, do której należał również Maciej Gosiewski, wycofała się na Żmudź⁶³. Nieco ponad tydzień później, 17 sierpnia 1655 r., w obozie w Jaswojniach pod Kiejdanami podpisana została wstępna deklaracja określająca warunki poddania się stanów litewskich pod protekcję króla Szwecji Gustawa X Karola. Jednym z sygnatariuszy tego dokumentu był także „rotmistrz Matthias Corvinus Gosiewski”⁶⁴. Dwa miesiące później, 20 października 1655 r., podpisano w Kiejdanach układ, na mocy którego Wielkie Księstwo Litewskie wypowiedziało posłuszeństwo królowi Janowi Kazimierzowi i poddało się królowi Szwecji⁶⁵.

Już w kwietniu 1656 r. na Żmudzi rozpoczęło się powstanie przeciwko władzy szwedzkiej. W krótkim czasie działania objęły teren trzech powiatów: kiejdańskiego, rosieńskiego oraz wilkomirskiego.

w tym miejscu odnotować, że podczas wskazanego sejmu buławę hetmana polnego litewskiego otrzymał brat stryjeczny Macieja, podskarbi litewski Wincenty Gosiewski. Szerzej na temat trudnej sytuacji Wielkiego Księstwa Litewskiego pod koniec 1654 r. zob. też A. Rachuba, *Wewnętrzna sytuacja Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach „potopu”*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 16, 2017, s. 121-132; A. Stroynowski, *Położenie Litwy w czasach „potopu”. Prawda i fikcja literacka*, tamże, s. 133-148.

⁶² Doszło wówczas do grabieży oraz do rzezi mieszkańców, w której zginęło być może nawet 20 tys. osób. Następnie Wilno zostało podpalone: pożary trwały aż 17 dni i doprowadziły do całkowitego zniszczenia bardzo wielu budynków. Szerzej na ten temat zob. L. Kubala, *Wojna moskiewska r. 1654-1655*, Warszawa 1910, s. 289-291; K. Bobiatyński, *Od Smoleńska do Wilna. Wojna Rzeczypospolitej z Moskwą 1654-1655*, Zabrze 2004, s. 63-79, 217-218).

⁶³ A. Rachuba, *Wysilek mobilizacyjny Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 48.

⁶⁴ *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t 2: *Okresy panowań królów elekcyjnych XVI*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2009, s. 281. Szerzej na ten temat zob. też L. Kubala, *Wojna szwedzka w roku 1655 i 1656*, Lwów-Warszawa-Poznań 1913, s. 87-89; A. Rachuba, *Konfederacja wojska litewskiego w Wierzbołowie w 1655 r.*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 4, 1994, s. 13-31; tenże, *Konfederacja wojska litewskiego w latach 1655-1663*, Zabrze 2010, s. 16-35.

⁶⁵ Szerzej na temat tego wydarzenia oraz jego niejednoznacznej oceny zob. H. Wisner, *Janusz Radziwiłł, czyli o odpowiedzialności polityka*, „Krakowskie Pismo Kresowe” 3, 2011, s. 59-78; G. Sliosiūnas, *Historiografia litewska o układzie kiejdańskim (1655 r.)*, „Studia Podlaskie” 28, 2020, s. 55-76.

Pospolite ruszenie zgromadziło się pod Szawłami, a największe zgromowienie chorągwi zaciężnych i komputowych, dowodzone przez Macieja Gosiewskiego, stanęło pod Wierzbołowem. Doszło tam 12 sierpnia do potyczki z siłami dowodzonymi przez pułkownika Heinricha von Wallenrodta, któremu książę Fryderyk Wilhelm powierzył obronę wschodniej granicy Prus Książęcych. Do kolejnych starć doszło tydzień później, 20 sierpnia 1656 r., oraz pod koniec sierpnia, bądź też na początku września. Siły elektora były przekonane, że atakami dowodził Wincenty Gosiewski, hetman polny litewski, jednak źródła wskazują, że przebywał on w tym czasie w Lublinie, zaś zgromowieniem dowodził „*der jungen* Gonciewski”⁶⁶, czyli Maciej Gosiewski, pułkownik dragonii⁶⁷. Hetman Gosiewski podczas pobytu na Podlasiu przeprowadził nowe zaciągi, co pozwoliło na utworzenie nowych chorągwi husarskich i kozackich, a także dwóch kompanii rajtarskich i trzech dragoniów. Ostatnia z nich po powrocie hetmana Wincentego na Żmudź została przekazana pod komendę pułkownika Macieja Gosiewskiego. Stojąc na jej czele wziął udział 8 października w zakończonej zwycięstwem nad wojskami brandenbursko-szwedzkimi bitwie pod Prostkami, natomiast dwa tygodnie później w kolejnej, tym razem niestety przegranej bitwie pod Filipowem⁶⁸.

Dwa lata później, 21 dnia „miesiąca oktobra [1658 r.] wojsko pod Werkami zniesiono [...] i [...] Pana Gosiewskiego, Hetmana Polnego

⁶⁶ *Theatrum Europæum: Oder, Außführliche und Warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten, so sich hin und wieder in der Welt, fürnemblich aber in Europa, und Teutschlanden, so wol im Religion- als Prophan-Wesen, vom Jahr Christi 1617. biß auff das Jahr 1629. [...], sich zugetragen haben [...]*, t. 7, Franckfurt am Mayn, 1663, s. 984. Zob. też A. König, *Historisch-merkwürdige Beyträge zur Krieger-Geschichte des großen Churfürsten Friedrich Wilhelms in der Lebensbeschreibung Otto Christophs Freyherrn von Sparr, Stendal 1792*, s. 47; *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, t. 8, Berlin 1884, s. 195.

⁶⁷ Szerzej na ten temat zob. też A. Codello, *Wydarzenia wojenne na Żmudzi i w Kurlandii 1656-1660*, „Przegląd Historyczny” 57/1, 1966, s. 49-69; S. Augustiewicz, *Działania militarne w Prusach Książęcych w latach 1656-1657*, Olsztyn 1999, s. 49-54; tenże, *Prostki*, Warszawa 2001, s. 42-44, 53, 78-79; A. Rachuba, *Uwagi do problemu kampanii Wincentego Gosiewskiego w Prusach Książęcych jesienią 1656 roku*, „Kwartalnik historyczny” 59/3, 2002, s. 171-181.

⁶⁸ S. Augustiewicz, *Działania militarne w Prusach Książęcych...*, s. 67, 122-129; tenże, *Prostki...*, s. 92, 191-192; 203-204. Na temat bitwy pod Prostkami zob. też K. Kossarzewski, *Zwycięskie bitwy Polaków: 1656 Prostki*, Warszawa 2014.

W[ielkiego] X[ięstwa] Litewskiego [do niewoli] wzięto”⁶⁹. Rozbite przez wojsko rosyjskie chorągwie litewskie po przegrupowaniu zebrały się w obozie pod Kiejdanami. Tam żołnierze ustanowili obersztera Macieja Gosiewskiego regimentarzem nad piechotą⁷⁰.

Następnie Maciej Gosiewski wziął udział w kampanii prowadzonej na terenie Księstwa Kurlandii i Semigalii⁷¹. Po zdobyciu 19 września 1659 r. Goldyngi⁷² korpus dowodzony przez Aleksandra Połubińskiego poszedł w kierunku Mitawy, natomiast dywizja żmudzka Michała Kazimierza Paca, dowodzona tymczasowo po śmierci Samuela Aleksandra Komorowskiego, oboźnego litewskiego, przez obersztera Macieja Gosiewskiego, ruszyła na Bowsk⁷³. Mitawa dość szybko została zdobyta przez wojsko litewskie, jednak oblężenie Bowska, gdzie „wojsko z piechotami po zdobyciu Szkrundy, pod doczesną komendą Pana Macieja Gąsiewskiego”⁷⁴, dotarło 2 listopada, trwało prawie pół roku, aż do podpisania 3 maja 1660 r. w Oliwie traktatu pokojowego kończącego działania wojenne⁷⁵. W kolejnych miesiącach pułkownik Maciej Gosiewski nadal pozostawał w służbie wojskowej, dowodząc rotą dragonską⁷⁶.

W latach 1660-1663 na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego zawiązano konfederację wojskową przeciwko ukierunkowanej rzekomo na wzmocnieniu władzy monarchy polityce króla Jana II Kazimierza⁷⁷. W kwietniu 1662 r. hetman Wincenty Gosiewski wrócił z Moskwy i na polecenie króla rozpoczął rozmowy z żołnierzami domaga-

⁶⁹ J. Poczobut-Odlanicki, *Pamiętnik (1640-1684)*, Warszawa 1877, s. 23-24.

⁷⁰ A. Majewski, *Działania wojenne w księstwie Kurlandii i Semigalii w latach 1658-1660, [w:] Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją*, red. M. Nagielski, Warszawa 2007, s. 227-228. Szerzej na temat bitwy pod Werkami zob. A. Tyla, *Verkių mūšis (1658 10 21)*, „Lituanistica” 1, 2007, p. 25-35.

⁷¹ W sierpniu 1659 r. jego oddziały stacjonowały na terenie powiatów dyneburskiego i zelborskiego, czyli na pograniczu Księstwa Kurlandii i Semigalii oraz Inflant Polskich (AGAD, AR, dz. V, sygn. 4565).

⁷² J. Poczobut-Odlanicki, *Pamiętnik...*, s. 27.

⁷³ Tamże, s. 31.

⁷⁴ Tamże, s. 33.

⁷⁵ A. Majewski, *Działania wojenne w księstwie Kurlandii i Semigalii...*, s. 238-244.

⁷⁶ V. Ušinskienė, *Księga akt grodzkich trockich [1660-1661] ze zbiorów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego. III*, „Slavistica Vilnensis” 60, 2015, s. 262.

⁷⁷ Szerzej na ten temat zob. A. Codello, *Konfederacja wojskowa na Litwie w l. 1659-1663*, „Studia i materiały do historii wojskowości” 6/1, 1960, s. 20-46; A. Rachuba, *Konfederacja kmicowska...*

jącymi się wypłaty zaległego żołdu. Co ciekawe, w tym czasie Maciej Gosiewski oraz Jerzy Konopacki, szwagier hetmana, należeli do grona konfederatów⁷⁸. Jesienią wicemarszałek związku, Konstanty Kotowski, aby nie dopuścić do porozumienia, które spowodowałoby likwidację związku, oskarżył hetmana o zdradę, a następnie doprowadził do jego zatrzymania. Cztery dni po uprowadzeniu z Wilna, 29 listopada, pod Ostryną w powiecie lidzkim, Wincenty Gosiewski został rozstrzelany przez zbuntowanych żołnierzy⁷⁹. Wiadomość o zabójstwie hetmana polnego wywołała powszechne oburzenie, a wśród jego stronników także przerażenie i poważne obawy, że może ich spotkać ten sam los. Gdy w pierwszych dniach grudnia do Wilna dotarły informacje, że powracają oddziały konfederackie, „totumfaccy i genealogia”⁸⁰ hetmana uciekli z miasta: jedni do Prus Książęcych, inni, wśród których znajdował się także Maciej Gosiewski, dotarli aż do Rygi⁸¹. W styczniu 1663 r. Maciej Gosiewski ponownie przystąpił do Związku Braterskiego. Wiosną wziął udział w spisku zaprzysiężonym w celu jego rozbicia i mającym za zadanie schwytanie morderców hetmana Gosiewskiego, a także obronę króla oraz praw i wolności obywatelskich. Akcja aresztowania Kotowskiego przeprowadzona została wzorowo przez oddział Krzysztofa Białłozora. Należy jednak

⁷⁸ A. Codello, *Konfederacja wojskowa...*, s. 38. A. Rachuba, *Konfederacja kmicicowska...*, s. 202 i 216.

⁷⁹ Szerzej na temat zabójstwa hetmana Wincentego Gosiewskiego zob. S. Skarbek-Kruszewska, *Sprawa śmierci Wincentego Gosiewskiego podskarbiego wielkiego i hetmana polnego litewskiego*, [w:] *Księga pamiętnicza Koła Historyków Słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1923-1933*, Wilno 1933, s. 82-94; A. Rachuba, *Zabójstwo Wincentego Gosiewskiego i jego polityczne następstwa*, „Przegląd Historyczny” 71/1, 1980, s. 705-725; S. Mich, *Przyczynek do biografii Wincentego Gosiewskiego*, „Meritum” 1, 2009, s. 7-19; M. Sawicki, *Zabójstwo Wincentego Aleksandra Gosiewskiego w relacjach dyplomatów francuskich*, „Almanach Historyczny” 22, 2020, s. 69-91; M. Gawęda, *Zdrada główna crimen perduellionis w praktyce działalności sądu sejmowego w świetle procesu zabójców hetmana Wincentego Gosiewskiego*, [w:] *Historia ustroju państwa polskiego: wybrane zagadnienia*, red. M. Krzymkowski, M. Gronowski, E. Plewa, Łódź 2023, s. 55-58. Zob. też A. Rachuba, *Wincenty Korwin Gosiewski*, [w:] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej: Hetmani litewscy*, red. M. Nagielski, Warszawa 2006, s. 136-147.

⁸⁰ AGAD, AR, dz. V, sygn. 3089, [za:] A. Rachuba, *Konfederacja kmicicowska i Związek Braterski...*, s. 261.

⁸¹ A. Rachuba, tamże. Zob. też K. Bobiatyński, *Fundacje Michała Kazimierza Paca*, [w:] *Fundator i mecenas. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, Białystok 2011, s. 180.

zauważyć, że całością sił dowodził Maciej Gosiewski. Po przejściu przez spiskowców kontroli nad artylerią związkową w kwietniu 1663 r. podczas zjazdu w Szadowie „wielu oficerów [...] przywrócono do posłuszeństwa J[ego] K[rólewskiej] M[ości] i R[zecz]p[ospoli]tej przez nowe przysięgi”⁸². Następnie żołnierze „armatę, gwardyje i rządy wszystkie odebrawszy [...], nad cudzoziemcami [...] Macieja Gosiewskiego starszym [...] uczynili”⁸³ i zgodnie z rozkazem królewskim ustanowili go swoim generał-majorem⁸⁴.

Maciej Gosiewski był posłem na sejm zwyczajny, który obradował w Warszawie od 26 listopada 1664 r. do 7 stycznia 1665 r.⁸⁵ W maju 1666 r. pojedyncze kompanie z dowodzonego przez niego regimentu stacjonowały pod Dyneburgiem⁸⁶. Rok później dowodzony przez niego regiment dzielił się na „chorągwi *numero* [sześć]”, liczących łącznie „osób *numero* 3752”, co zostało odnotowane w *Księdze komisji wojskowo-skarbowej z 1667 r.*⁸⁷ W 1669 r. ponownie uczestniczył w sejmie elekcyjnym, który zgromadził się w Warszawie od 2 maja do 19 czerwca 1669 r. Podpisał się wówczas wraz z województwem trockim pod wyborem króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego⁸⁸.

Latem 1672 r. siły Imperium Osmańskiego najechały granice Rzeczypospolitej. Potężna, blisko stutysięczna armia, po zaledwie kilkun-

⁸² S. Medeksza, *Księga pamiętnicza zdarzeń zaszyłych na Litwie 1654-1668*, [w:] *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 3, oprac. W. Seredyński, Kraków 1875, s. 393.

⁸³ Tamże. Zob. też A. C o d e l l o, *Konfederacja wojskowa...*, s. 39; A. R a c h u b a, *Konfederacja kmicicowska i Związek Braterski...*, s. 278, 324-325.

⁸⁴ Tamże. Zob. też A. P r z y b o ś, *Gosiewski Maciej...*

⁸⁵ Tamże; W. K o n o p c z y ń s k i, *Chronologia sejmów polskich...*, s. 154.

⁸⁶ K. B o b i a t y ń s k i, *Między Rzeczpospolitą a Moskwą...*, s. 48.

⁸⁷ *Wielkie Księstwo Litewskie w okresie panowania Jana Kazimierza (1648-1668)*, oprac. K. Bobiatyński, K. Kossarzecki, Warszawa 2024, s. 267-268. Należy także wskazać, że w tym samym roku, „po wykonanym juramencie w trockim województwie *in genere* każdej majątności swej, według podanego rejestru [...] dymów majątności swej w województwie mściśławskim będącej, Koszan, Bieli i Anawicz, na wydanie z dymów *in genere* [91] podymnego prezentowawszy, grodowi mściśławskiemu ku zapisaniu poda[H]” (*Metryka litewska*, t. 6: *Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego: województwo mściśławskie 1667 r.*, red. A. Rachuba, Warszawa 2008, s. 16-17).

⁸⁸ J. Dunin-Borkowski i M. Dunin-Wąsowicz, *Elektorowie królów Władysława IV, Michała Korybuta, Stanisława Leszczyńskiego i spis stronników Augusta III*, „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego”, t. 1, Lwów 1910, s. 62; W. K o n o p c z y ń s k i, *Chronologia sejmów polskich...*, s. 155.

niowym oblężeniu zdobyła Kamieniec Podolski, a następnie zajęła całe Podole i część prawobrzeżnej Ukrainy. Sejm pacyfikacyjny, zwołany 17 listopada 1672 r. przez króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego, nie ratyfikował jednak upokarzającego traktatu pokojowego podpisanego w Buczaczu, lecz uchwalił podatki, mające pozwolić na pokrycie kosztów, nowych koniecznych do przeprowadzenia zaciągów. Dzięki temu wojska koronne oraz litewskie, dowodzone przez hetmana wielkiego koronnego Jana Sobieskiego, już w połowie 1673 r. mogły przystąpić do kontrofensywy⁸⁹.

W pierwszych dniach listopada prowadzone przez Sobieskiego wojsko, liczące ok. 30 tys. żołnierzy, dotarło pod mury twierdzy chocimskiej. Na czele artylerii litewskiej stał wówczas Maciej Korwin Gosiewski, mianowany jej generałem przed 1 września 1673 r., z pensją wynoszącą 40 tys. złotych polskich rocznie.⁹⁰ Atak mający na celu rozpoznanie pola walki miał miejsce 10 listopada. Dzień później, 11 listopada 1673 r., rozegrała się właściwa bitwa, w której siły Rzeczypospolitej odniosły pełne zwycięstwo nad broniącymi twierdzy wojskami tureckimi⁹¹. Warto podkreślić, że Chocim został zdobyty przy wydatnym

⁸⁹ Szerzej na temat wojny z Turcją w latach 1672-1676 zob. K. Górski, *Wojna Rzeczypospolitej Polskiej z Turcją w latach 1672-1673*, Warszawa 1890; M. Sikorski, *Wyprawa Sobieskiego na czambuły tatarskie 1672 r.*, Warszawa 2007; M. Wagner, *Wojna polsko-turecka w latach 1672-1676*, t. 1-2, Zabrze 2009.

⁹⁰ *Urzędnicy centralni i dygnitarze...*, s. 38. Maciej Gosiewski w tym samym roku objął starostwo gieranońskie, z którego przychody od 1670 r. przeznaczone były na utrzymanie artylerii litewskiej, w tym także na zabezpieczenie pensji kolejnych jej generałów (C. Jankowski, *Powiat oszmiański: materiały do dziejów ziemi i ludzi*, t. 3, Petersburg 1898, s. 113-114, 118). Ponadto, jak już wspomniano, był również starostą łódzieskim oraz koszańskim (zob. Archiwum Polskiej Prowincji Zgromadzenia Księży Misjonarzy, sygn. IX/II/1 [IX.2.a], *Catalogus sacerdotum et clericorum qui commorati sunt in Seminario Varsaviensi ad S[anc]tam Crucem ab anno 1675*, t. 3v).

⁹¹ Szerzej na temat bitwy pod Chocimem zob. K. Górski, *Wojna Rzeczypospolitej Polskiej z Turcją...*, s. 51-62; T. Korzon, *Dola i niedola Jana Sobieskiego*, t. 3, Kraków 1898, s. 398-414; M. Wagner, *Wojna polsko-turecka...*, t. 1, s. 379-394; tenże, *Bitwa pod Chocimem 1673 roku*, [w:] „Historia Militaris Polonica”, red. J. Gmitruk, W. Włodarkiewicz, Warszawa 2012, s. 78-90; D. Orłowski, *Chocim 1673*, Warszawa 2022, natomiast na temat udziału w niej sił Wielkiego Księstwa Litewskiego zob. też K. Bobiatyński, *W drodze pod Chocim. Litewskie przygotowania do wojny przeciwko Turkom w 1673 roku*, [w:] *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI-XVIII wieku)*, red. S. Górzyński, M. Nagielski, Warszawa 2014, s. 27-47; tenże, *Nieznana litewska relacja o bitwie pod Chocimem w 1673 roku*, „Przegląd Historyczny” 56/3, 2015, s. 551-563.

udziale artylerii koronnej, dowodzonej przez generała Marcina Kątskiego⁹², jak również litewskiej, którą prowadził do walki generał Gosiewski. Jego postawę upamiętnił Zbigniew Morsztyn⁹³, zapisując w swojej poetyckiej relacji z pola bitwy, że „Maciey Gosiewski także nie próżnował y z swey armaty Turków mocno psował”⁹⁴.

Zwycięstwo pod Chocimiem bez wątpienia nie pozostało bez wpływu na decyzje podjęte przez sejm elekcyjny obradujący w Warszawie od 20 kwietnia do 9 czerwca 1674 r.⁹⁵ Jednym z elektorów, podpisujących wraz z województwem wileńskim akt potwierdzający wybór Jana III Sobieskiego „na Naiśniejszego [...] Króla Polskiego”, był „Mathias Corvinus Gąsiewski *Generalis Arthilleriae Praefectus Magni Ducatus Lith[uaniae]*”⁹⁶.

Niezwykle ciekawą materialną pamiątką, której powstanie można łączyć zarówno z faktem objęcia funkcji generała artylerii Wielkiego Księstwa Litewskiego, jak też z udziałem Macieja w bitwie pod Choci-

⁹² Marcin Kątski (1636-1710): generał artylerii koronnej w latach 1665-1710 (A. Przyboś: *Kątski Marcin*, [w:] PSB, t. 12/2, Wrocław 1966-1967, s. 316-319; M. Kątski, *Diariusz wyprawy wiedeńskiej króla Jana III w roku 1683*, oprac. B. Królikowski, Lublin 2003, s. 5-8).

⁹³ Zbigniew Morsztyn (ok. 1628-1689): żołnierz, tłumacz oraz poeta epoki baroku (J. Pelc, *Zbigniew Morsztyn poeta-arianin*, [w:] „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 10, 1965, s. 141-185).

⁹⁴ Z. Morsztyn, *Sławna Victorya nad Turkami od Woysk Koronnych, Wielkiego Xięstwa Litewskiego: pod Chocimiem otrzymana w dzień Świętego Marcina 1673*, wyd. II, Słuck 1674, k. A4v. Należy wyjaśnić, że wersy poświęcone generałowi Gosiewskiemu nie znalazły się od razu w przywołanym poemacie, lecz zostały dodane do jego drugiego wydania. Obydwa ukazały się drukiem w roku 1674 r.: pierwsze w marcu, natomiast drugie w październiku (J. Pelc, *Zbigniew Morsztyn na tle poezji polskiej XVII w.*, Warszawa 1973, s. 282). Szerzej na temat samego utworu oraz okoliczności jego powstania zob. tenże, *Patriotyczny poemat ariańskiego wygnańca. Rzecz o „Sławnej Wiktorii nad Turkami...” Zbigniewa Morsztyna*, [w:] „Kultura i literatura dawnej Polski. Studia”, Warszawa 1968, s. 291-317.

⁹⁵ W. Konopczyński, *Chronologia sejmów polskich...*, s. 156-157.

⁹⁶ Obydwa cytaty: *Suffragia Woiewodztw, y Ziem Koronnych, y Wielkiego Xięstwa Litewskiego, zgodnie na Naiśniejszego Jana Trzeciego Obranego Króla Polskiego [...] Dane [...] Dnia [21] Maia Roku 1674*, k. A2; *Volumina legum*, t. 5, Petersburg 1860, s. 149, poz. 287. Zob. też O. Pietruski, *Elektorów poczet, którzy niegdyś głosowali na elektorów Jana Kazimierza roku 1648, Jana III. roku 1674, Augusta II. roku 1697, i Stanisława Augusta roku 1764, najjaśniejszych Królów Polskich, Wielkich Książąt Litewskich*, Lwów 1845, s. 87; *Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, t. 1, cz. 2: 1672-1674, oprac. F. Kulczycki, Kraków 1881, s. 1500 i 1537.

miem, jest rysunek armaty, którą, jak głosi napis umieszczony na jej lufie: „Maciej Corwin Gosiewski Generał Artilleriey W[ielkiego] X[ięstwa] L[itewskiego] *fieri fecit anno 1674*”⁹⁷. Niestety nie wiadomo, w której pracowni ludwisarskiej została ona odlana. Można jedynie stwierdzić, że była to armata krótka, o długości lufy od 18 do 27 kalibrów. Poza przywołanym napisem na lufie znajdował się także herb Litwy (Pogoń) i postać trzymająca w ręku włócznię⁹⁸. Przedstawiona na sporządzonym prawdopodobnie w 1707 r. rysunku armata została zdobyta 8 lipca 1702 r. przez wojska króla szwedzkiego Karola XII⁹⁹.

W 1674 r. Maciej Gosiewski uchylił się od udziału w kampanii wojennej przeciwko Turcji¹⁰⁰. Król Jan III Sobieski w liście pisanym 6 grudnia 1674 r. z obozu pod Ilińcami żalił się biskupowi krakowskiemu, Andrzejowi Trzebickiemu, że część wojska litewskiego wycofała się i „nawet generał artilleriej W[ielkiego] Ks[ięstwa] Lit[ewskiego] dopiero przyjchawszy i ledwo przenocowawszy, nawet nas nie przywitawszy, [...] armatę w dalszą drogę z nami naznaczoną [...] zabrawszy, choć pieniądze na to wziął papieskie, bez wstydu ujachał”¹⁰¹. Wcześniej, w pierwszej połowie 1674 r., chorągwie dragońskie należące do regimentu Macieja Gosiewskiego stacjo-

⁹⁷ Armémuseum Stockholm, Ritnigssamlingen nr 5377/91g. Zob. też T. Nowak, *Rysunki dział zdobytych przez Szwedów w Polsce w XVII i na początku XVIII w.*, [w:] „Studia i materiały do historii wojskowości” 20, 1976, s. 324-325, poz. 157.

⁹⁸ Prof. T. Nowak odnotował, że jest to postać kobieca, co można by interpretować jako alegorię Rzeczypospolitej, zmuszonej okolicznościami do stawiania w obronie granic. Jednak przeprowadzona przez autora ponowna analiza tego rysunku wskazuje jednoznacznie, że jest to postać męska (charakterystyczna, dość długa broda), w tunice oraz w płaszczu, co pozwala przyjąć założenie, że jest to św. Longin, żołnierz rzymski, który miał włócznią przebić bok Chrystusa po Jego śmierci na krzyżu, jeden z pierwszych męczenników oraz patron żołnierzy. W tradycyjnej ikonografii był on przedstawiany w szatach legionisty i z włócznią w dłoni (bodajże jako jedyny święty). Na temat symbolicznego znaczenia ozdób oraz wymowy napisów umieszczanych na lufach armatnich zob. też T. Nowak, *O „mówiących działach” artylerii polskiej XVI-XVIII wieku*, „Napis” 12, 2006, 379-393; K. Łopatecki, *Ideowa wymowa ozdób armatnich z przełomu XVI i XVII wieku*, [w:] *Nad społeczeństwem staropolskim*, t. 1: *Kultura – instytucje – gospodarka w XVI-XVIII stuleciu*, red. K. Łopatecki, W. Walczak, Białystok 2007, s. 249-270.

⁹⁹ Tamże, s. 286 i 292.

¹⁰⁰ A. Przybóś, *Gosiewski Maciej*...

¹⁰¹ *Przyczynki źródłowe do kampanii 1674 r.*, oprac. J. Woliński, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 6/1, 1933, s. 95.

nowały we Włodawie¹⁰². Do dalszych działań militarnych prowadzonych przeciwko Turcji przystąpił on ponownie wiosną 1675 r. Walczył w kampanii lwowskiej oraz żurawińskiej. Dał się poznać jako „mąż zacny i dobry żołnierz; wziął udział w kilkunastu bitwach i kilkakrotnie był raniony”¹⁰³. Od początku 1675 r. do połowy 1676 r. bezpośrednio dowodził także liczącym 160 osób oddziałem dragonii „przy armacie”¹⁰⁴. Pod koniec 1676 r. oddział ten był już o połowę mniejszy¹⁰⁵.

Po zakończeniu działań wojennych prowadzonych podczas wojny polsko-tureckiej został zobowiązany konstytucją sejmową, uchwaloną podczas sejmu zwyczajnego, obradującego od 14 stycznia do 26 kwietnia 1677 r. w Warszawie¹⁰⁶, do sporządzenia inwentarza wszystkich dział, znajdujących się w licznych zamkach i cekhausach na Litwie, aby następnie te, które zostały „*pro necessitate et occasione belli*” wyprowadzone z cek[h]auzu wileńskiego, także zamku brzeskiego, y innych mieysc, na swe sprowadził mieysca”¹⁰⁷.

Sześć lat później, w 1683 r., Maciej Korwin Gosiewski wziął udział w jeszcze jednej, już ostatniej w swoim życiu wyprawie wojennej, udając się za królem Janem III Sobieskim pod Wiedeń¹⁰⁸. Wg projektu

¹⁰² Archiwum Państwowe w Lublinie (APL), Archiwum Leszczyńskich (AL), sygn. 125; sygn. 126.

¹⁰³ S. U r u s k i, *Rodzina...*, s. 302. Zob. też A. P r z y b o ś, *Gosiewski Maciej...*

¹⁰⁴ K. B o b i a t y Ń s k i, Z. H u n d e r t, *Skład armii Wielkiego Księstwa Litewskiego podczas wojny z Turcją (1675-1676) w świetle akt skarbowo-wojskowych*, „Zapiski historyczne” 83, 2018, s. 167; A. C o d e l l o, *Litwa wobec wojny z Turcją 1672-1676*, „Studia i materiały do historii wojskowości” 14/1, 1968, s. 136-159.

¹⁰⁵ K. B o b i a t y Ń s k i, Z. H u n d e r t, tamże.

¹⁰⁶ W. K o n o p c z y Ń s k i, *Chronologia sejmów polskich...*, s. 157.

¹⁰⁷ *Volumina legum*, t. 5, s. 256, poz. 524.

¹⁰⁸ Maciej Gosiewski herbu Buyny, inaczej Bujno, czyli Ślepowron (zob. S. K o s s a k o w s k i, *Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich*, t. 2, Warszawa 1860, s. 344), został wymieniony w *Summarysuzi imion i nazwisk herbowych, waleczników żyjących, rannych lub zabitych, podczas niesłychanej wiktoryi wiedeńskiej in septembre anno domini 1683 [...]*, zapisanym w *Silva rerum* w 1690 r. (zob. L. C h o d ź k a, *Historia domu Rawitow-Ostrowskich związana z dziejami Polski, Litwy, Prus i Rusi składających Rzeczpospolitą polską między latami 1650-1845*, t. 2, Lwów 1873, s. 20; B. T w a r d o w s k i, *Spis rycerstwa polskiego walczącego z Janem III. pod Wiedniem oraz szyk bojowy wojsk polskich i sprzymierzonych dnia 12 Września 1683 r.*, Poznań 1883, s. 10; J. K u k l i Ń s k i, *Spis rycerstwa polskiego z wyprawy wiedeńskiej 1683*, Wiedeń 1910, s. 6; J. O d r o w a ż - P i e n i a ż e k, *Rycerstwo polskie w wyprawie wiedeńskiej pod wodzą króla Jana III Sobieskiego w roku 1683*, Warszawa 1933. Na temat herbów używanych przez Go-

komputu wojska litewskiego dowodził liczącą 100 koni rotą dragonii starego zaciągu i dwukrotnie większym regimentem nowego zaciągu¹⁰⁹. W bitwie 11 września 1683 r. raczej nie walczył, ponieważ wojsko litewskie zbliżało się w tym czasie do Krakowa. Dopiero niespełna miesiąc później, 4 października, Litwini przekroczyli granicę węgierską. Obaj hetmani głównodowodzący armią litewską, hetman wielki Kazimierz Sapieha i hetman polny Jan Ogiński, dotarli do obozu króla wraz ze starszyzną litewską 15 listopada¹¹⁰, jednak nie było już z nimi generała Macieja Gosiewskiego, który zmarł prawdopodobnie 10 listopada 1683 r., w wigilię św. Marcina. Dzień później Kazimierz Władysław Sapieha, późniejszy wojewoda trocki, prowadzący w wyprawie armii litewskiej na Węgry chorągiew petyhorską, przejął bowiem pod zdobytym szturmem zamkiem Szécsény pozostawiony przez generała Gosiewskiego szwadron dragonów¹¹¹. Ich obecność wskazuje na to, że w walkach brała udział nie tylko artyleria koronna, dowodzona przez generała Marcina Kątskiego¹¹², ale także litewska, prowadzona przez Macieja Korwin Gosiewskiego. Nie można również wykluczyć, że zmarł on właśnie w wyniku odniesionych w walce obrażeń.

Gdy „pan starosta koszański nagle [...] umarł, a syn [jego] nikt nie wie[dział] gdzie i jako, tylko zginął”, Kazimierz Sapieha, wojewoda wileński oraz hetman polny litewski, „prosił o starostwo po nim, ale się król [jego]m[os]ć zatrzymał z tą łaską”, natomiast „o generalstwo artylerii konkurencja wielka” nastąpiła¹¹³.

siewskich zob. też J. Gosiewski, *Herby genealogiczne trzech pokoleń Gosiewskich z Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 23, 2024, s. 193-217.

¹⁰⁹ AGAD, Archiwum Zamoyskich (AZ), sygn. 3112, s. 583-586, [za:] Z. Hunderdt, *Projekty komputów wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego z lat 1683-1684. Przyczynek do badań nad problemem rywalizacji Jana III z Sapiehami o wpływy w wojsku litewskim w latach 1683-1696*, „Rocznik Lituanistyczny” 3, 2018, s. 112-113.

¹¹⁰ W. Semkowicz, *Udział wojsk litewskich Sobieskiego w kampanii roku 1683*, „Ateneum Wileńskie” 9, 1934, s. 2-19. Zob. też *Dziennik kampanii węgierskiej in anno 1683*, oprac. O. Laskowski, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 6/2, 1933, s. 259-271; K. Bobiatyński, *Udział Wielkiego Księstwa Litewskiego w kampanii wiedeńskiej 1683 roku*, [w:] *Odsiecz wiedeńska*, red. T. Chynczewska-Hennel, Warszawa 2011, s. 59-73.

¹¹¹ E. Sapieha, *Dom Sapieżyński*, Warszawa 1995, s. 379. Zob. też J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze...*, s. 215; *Urzednicy centralni i dygnitarze...*, s. 38.

¹¹² M. Kątski, *Diariusz wyprawy wiedeńskiej...*, s. 62-63.

¹¹³ Wszystkie cytaty w tym zdaniu: *Listy z czasów Jana III i Augusta II*, oprac. G. U[nn], W. Skrzydłyka, Kraków 1870, s. 47-48.

Z zachowanych źródeł można wnioskować, że generał Maciej Korwin Gosiewski został pochowany w Grodnie¹¹⁴. Dowodząc artylerią Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1673-1683 podejmował starania, aby ją reorganizować i próbował wprowadzać konieczne reformy. Na jej potrzeby wydał ponad 57 tys. złotych z własnego majątku. Sejm zwyczajny, który zebrał się w Warszawie od 16 stycznia do 5 maja 1690 r. przyjął konstytucję nakazującą skarbowi litewskiemu zwrócić poniesione przez niego wydatki jego spadkobiercom¹¹⁵.

Żoną Macieja Gosiewskiego była Małgorzata *de domo* Szwab herbu Jastrzębiec. Była ona córką Kaspra Aleksandra, podwojewodziego trockiego i starosty szmeltynskiego oraz jego drugiej żony, Elżbiety z Pietkielów (lub Patkielów), *Io voto* Bielikowiczowej, którą poślubił przed 1612 r. Kasper był synem Jarosza (Hieronima) i Hanny Jakubówny Komarowskiej oraz wnukiem Marcina Pawłowicza. Zmarł w 1649 r., natomiast jego żona Elżbieta po 1664 r.¹¹⁶

Nie można wykluczyć, że żoną Macieja była też Barbara Niemiara¹¹⁷, choć prawdopodobnie była ona pierwszą żoną Mateusza Gosiewskiego, wspomnianego już wcześniej horodniczego mohylowskiego i stolnika nowogrodzkiego-siewierskiego, z którym Maciej bywa czasem mylony. Bezsprzecznie nie była jednak jego żoną Konstancja Mokrzecka, która jako wdowa po Stanisławie Sutkowskim, wojskim bielskim poślubiła Mateusza Gosiewskiego 25 maja 1717 r. w leżących w ziemi bielskiej Knorozach¹¹⁸.

¹¹⁴ Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego, rkps. 1536, s. 265. Zob. też J. Gosiewski, *Biskup smoleński Bogusław Korwin Gosiewski...*, s. 113-114.

¹¹⁵ *Volumina legum*, t. 5, s. 398, poz. 818; S. Uruski, *Rodzina...*, s. 302; A. Przyboś, *Gosiewski Maciej...*; A. Sozański, *Wykład politycznej geografii, rządu i administracji dawnej Polski przy końcu istnienia całego państwa (1648-1772)*, Kraków 1889, s. 308.

¹¹⁶ A. Rachuba, *Szwab Kasper Aleksander*, [w:] PSB, t. 49, Warszawa-Kraków 2013-2014, s. 413-414.

¹¹⁷ K. Niesiecki, *Korona polska...*, s. 275; S. Uruski, *Rodzina...*, s. 302; A. Przyboś, *Gosiewski Maciej...*

¹¹⁸ Archiwum Państwowe w Białymstoku (APB), Akta stanu cywilnego parafii rzymsko-katolickiej w Bielsku Podlaskim, mikrofilm: sygn. 3/2, k. 155. Zob. też E. Kallinowski, *Mokrzejcy na Podlasiu w drugiej połowie XVII i na początku XVIII wieku. Studium historyczno-genealogiczne*, „Studia Podlaskie” 30, 2023, s. 65.

Maciej Gosiewski z małżeństwa z Małgorzatą Szabówną miał syna Bogusława¹¹⁹ oraz córkę Konstancję¹²⁰. Był ponadto ojcem Petroneli¹²¹, a także Wincentego¹²², Tadeusza¹²³ i jeszcze jednego syna, którego imienia nie udało się dotychczas ustalić¹²⁴.

Omawiając więzi rodzinne Macieja Korwin Gosiewskiego nie sposób nie wspomnieć, że był on bardzo blisko związany ze swoim stryjecznym bratem Wincentym. Łączące ich relacje z pewnością zostały wzmocnione przez przedstawione wyżej lata wspólnej służby wojskowej. Ich potwierdzeniem może być troska okazana przez Wincentego siostrze Macieja, Prudencji. W testamencie sporządzonym 1 paź-

¹¹⁹ Bogusław urodził się w 1669 r. w Łódziejach. W 1692 r. po przyjęciu święceń kapłańskich otrzymał urząd proboszcza w parafiach w Oszmianie oraz w Onieksztach. Jeszcze przed 1700 r. został kantorem katedry wileńskiej. Od 1709 r. był kustoszem kapituły, a następnie od 1714 r. jej dziekanem. W 1722 r. przyjął święcenia episkopatu i został tytularnym biskupem akanteńskim (Achantus) oraz sufraganiem białoruskim. W latach 1725-1744 był biskupem smoleńskim. Zmarł 23 czerwca 1744 r. w Wilnie i został pochowany w kościele Wniebowstąpienia Pańskiego. Szerzej na jego temat zob. J. G o s i e w s k i, *Biskup smoleński Bogusław Korwin Gosiewski...*

¹²⁰ Konstancja Katarzyna Gosiewska w 1689 r. poślubiła Aleksandra Cetnera, starosty szczurowieckiego oraz trembowelskiego. Od 1708 r. była żoną Tomasza Domaniewskiego, sędziego grodzkiego sieradzkiego. Zmarła 22 marca 1723 r. i została pochowana w kościele Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Lublinie (zob. J. G o s i e w s k i, *Biskup smoleński Bogusław Korwin Gosiewski...*, s. 114-115). Podobnie, jak w odniesieniu do Bogusława, w przypadku Katarzyny źródła podają zarówno ojca, jak i matkę (Львівська національна наукова бібліотека України (LNNB), Archiwalia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich: f. 9, 2548).

¹²¹ Petronela Izabela Gosiewska była drugą żoną Stefana Karola Grothusa, starosty wilkijskiego oraz wojewody inflanckiego. Zmarła w 1738 r. Została pochowana w kościele Wniebowstąpienia Pańskiego w Wilnie (zob. J. G o s i e w s k i, *Biskup smoleński Bogusław Korwin Gosiewski...*, s. 115).

¹²² Wincenty Gosiewski, syn Macieja, był od 1683 r. starostą łódzieskim. W 1697 r. wziął udział w elekcji króla Augusta II wraz z województwem mścisławskim (tamże, s. 114).

¹²³ Tadeusz Gosiewski urodził się 27 października 1670 r. W 1685 r. wstąpił do Towarzystwa Jezusowego. Od 1702 r. był nauczycielem akademickim. Wykładał filozofię, teologię moralną i etykę w kolegiach jezuickich w Warszawie, w Krozach oraz w Wilnie. Zmarł 23 sierpnia 1709 r. w Grodnie i został tam pochowany w grobie swojego ojca (tamże).

¹²⁴ Antoni Aleksander Gosiewski, starosta połągowski oraz wojski smoleński, nazywał biskupa Bogusława, syna Macieja, swoim stryjem (zob. AGAD, Archiwum Radziwiłłów (AR), dz. V, sygn. 4562, s. 1). Nie był on jednak raczej synem Wincentego, ani tym bardziej Tadeusza, co oznacza, że Maciej musiał mieć więcej potomstwa płci męskiej. Osobie Antoniego Aleksandra Gosiewskiego autor zamierza poświęcić odrębne opracowanie.

dziennika 1661 r. prosił żonę, Magdalenę z Konopackich, aby ją „zamaż za kogo Pan Bóg zdarzy wydała y według przemożenia [...] wyprawiła”, zaś po szczęśliwym powrocie z moskiewskiej niewoli osobiście wydał ją 9 września 1662 r. za Hieronima Michała Iwanowskiego, rotmistrza piechoty węgierskiej i wojskiego mińskiego¹²⁵. Zapisał też swojemu bratu stryjecznemu Maciejowi dwie szable: jedną, „z iaspisami, turkusami y rubinami sadzoną”, którą jego ojciec Aleksander, wojewoda smoleński otrzymał od cara moskiewskiego, być może przy okazji udziału w poselstwie do Moskwy w 1600 r.¹²⁶, oraz „drugą także turkusami y rubinami sadzoną”, którą Aleksander dostał od hetmana Stefana Żółkiewskiego, gdy w 1610 r. obejmował dowództwo nad polskim garnizonem na Kremlu, „aby ta w domu Gosiewskich zostawała pamiątka”¹²⁷. W swoim testamencie, wśród stanowiących wartościowe pamiątki rodzinne przedmiotów, które zostały przywiezione przez jego ojca z wojny moskiewskiej, Wincenty nie wymienił jednak ikony Matki Boskiej z Dzieciątkiem.

* * *

¹²⁵ AGAD, AR, dz. V, sygn. 9646/II, s. 109. Zob. też *Pamiętniki Filipa, Michała i Teodora Obuchowiczów...*, s. 138-139; K. Chruściel, *Mowy weselne z pamiętnika Michała Obuchowicza – edycja krytyczna*, „Meluzyna” 1, 2014, s. 81-92. Relacje te były utrzymywane również przez kolejne pokolenia Gosiewskich. Potwierdzeniem może być fakt sprawowania opieki przez Teresę z Gosiewskich Sapieżynę, córką hetmana Wincentego, nad jedną z córek generała Macieja, nazywaną starościanką koszańską (*Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego (1666-1721)*, oprac. J. Bartoszewicz, Warszawa 1862, s. 136-137; K. Sarnecki, *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego: diariusz i relacje z lat 1691-1696*, Wrocław 1958, s. 65; K. Koszarzecki, *Źródła do dziejów Sobieskich z Archiwum w Mińsku i zbiorów francuskich*, Warszawa 2012, s. 138).

¹²⁶ Aleksander Korwin Gosiewski: wojewoda smoleński w latach 1625-1639. Był w Moskwie z poselstwem w 1600 r. Przebywał tam także w latach 1606-1608 oraz 1610-1612. Szerzej na temat kariery wojskowej Aleksandra Gosiewskiego oraz podejmowanych przez niego fundacji kościelnych zob. J. Gosiewski, *Fundacje sakralne wojewody smoleńskiego Aleksandra Korwin Gosiewskiego*, „Nasza Przyszłość” 139, 2023, s. 129-163.

¹²⁷ Wszystkie cytaty w tym akapicie: VUB, Trakų pilies teismo 1660-1661 metų aktų knygos dalis, k. 579v-580; *Zbiór dyplomatów rządowych i aktów prywatnych posługujących do rozjaśnienia dziejów Litwy iłączonych z nią krajów (od 1387 do 1710 r.)*, t. 1, Wilno 1858, s. 122.

O ile nie ma wątpliwości co do pochodzenia cudownego obrazu Matki Boskiej Łukiskiej „z Państwa Rossyjskiego”¹²⁸, o tyle trudno jednoznacznie przesądzić, kiedy, a także w jakich okolicznościach, omawiana ikona mogła stać się własnością Macieja Korwin Gosiewskiego.

Raczej należy wykluczyć hipotezę o pozyskaniu jej od Aleksandra Gosiewskiego, wojewody smoleńskiego¹²⁹, który miałby ją nabyć lub zdobyć w okresie *pierwszej dymitriady* w latach 1604-1606 lub później, podczas zbrojnej interwencji podjętej przez Rzeczpospolitą w Rosji w latach 1609-1612, gdy pełnił funkcję dowódcy wojsk polskich na Kremlu. Oczywiście biorąc pod uwagę jego stosunek do świętych obrazów¹³⁰ można przyjąć, że z wyprawy moskiewskiej mógł przywieźć do Wielkiego Księstwa Litewskiego jakiś wizerunek Matki Bożej, jednak nic nie wskazuje, aby miał on być później przekazany w ręce Macieja¹³¹.

¹²⁸ R. Śmiarowski, *Fontanna mistyczna...*, k. E4v.

¹²⁹ T. Račiūnaitis, *Łukiškių Dievo Motinos ikonas atodanga...*, s. 67-69; taż, *Łukiškių Dievo Motina. Atvaizdo istorijos studija, stebklų knyga ir jos vertimas*, Vilnius 2017, s. 47-49.

¹³⁰ Aleksander Gosiewski dowodząc wojskami polskimi w Moskwie w latach 1610-1612 starał się o utrzymania wysokiej dyscypliny. Z tego względu wszystkie przestępstwa, zwłaszcza te popełniane w odniesieniu do sfery sakralnej, karał niezwykle surowo. Żołnierza, który dokonał profanacji ikony Matki Bożej, umieszczonego na jednej z bram miejskich, strzelając do niej kilkukrotnie po pijanemu, skazał na śmierć. Wyrok wykonano tak, aby jednoznacznie pokazać co może spotkać innych, gdyby dopuścili się podobnego czynu: winnemu odrąbano ręce, które następnie przybito pod inną ikoną Bogurodzicy w jednej z kremlowskich cerkwi, natomiast ciało „na stos dREW przed tą bramą złożony, włożono [...] na ogień i spalono” (*Dyariusz Samuela Maskiewicza. Początek swój bierze od roku 1594 w lata po sobie idące*, [w:] *Moskwa w rękach Polaków. Pamiętniki dowódców i oficerów garnizonu polskiego w Moskwie 1610-1612*, Liszki 1995, s. 153; zob. też U. Wójcicka, *Wojna polsko-rosyjska (1609-1618) w staroruskiej literaturze historycznej*, „Napis” 7, 2001, s. 146; J. Tażbir, *Polacy na Kremlu i inne historie*, Warszawa 2005, s. 12; M. Kruk, *Ikony w świątyniach rzymsko-katolickich dawnej Rzeczypospolitej*, [w:] *Filhellenizm w Polsce. Rekonesans*, red. M. Borowska, Warszawa 2007, s. 129; W. Polak, *O Kreml i Smoleńszczyznę. Polityka Rzeczypospolitej wobec Moskwy w latach 1607-1612*, Toruń 2014, s. 226). Szerzej na temat znaczenia dyscypliny w wojsku Rzeczypospolitej zob. K. Łopatecki, „*Disciplina militaris*” w *wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku*, Białystok 2012.

¹³¹ Założenie, że otrzymał ją od swojego ojca Aleksandra jest z gruntu błędne, ponieważ Maciej nie tylko nie był synem Aleksandra, wojewody smoleńskiego (zm. 1639 r.), ale nie był także synem Aleksandra, starosty bielskiego (zm. 1649 r.), tylko jego bratem. Co więcej, po wojewodzie Aleksandrze odziedziczył jedynie wspomniane w niniejszym artykule szable, które otrzymał dopiero po śmierci jego syna, hetmana Wincentego w 1662 r.

Przyjmując, że Maciej rzeczywiście dostał ikonę Matki Boskiej z Dzieciątkiem od swojego ojca, należy rozważyć, czy mógł ją pozyskać Marcjjan Korwin Gosiewski, wojski smoleński. Jak już wspomniano, zanim osiadł w województwie smoleńskim, wiele lat służył jako rotmistrz w wojsku litewskim. Od 1621 r. pełnił urząd wojskiego smoleńskiego. Zmarł niedługo po 29 czerwca 1635 r. wskutek ran odniesionych podczas obrony Smoleńska w latach 1632-1633. Być może brał także udział w walkach, które zostały stoczone podczas wyprawy hetmana wielkiego litewskiego Karola Chodkiewicza na Moskwę w latach 1617-1618. Teoretycznie miał więc okazję, aby zdobyć klasyczną ruską ikonę w typie hodegetrii smoleńskiej. Wydaje się to jednak stosunkowo mało prawdopodobne w świetle informacji źródłowej, wskazującej, że to Maciej przywiózł ją z wojny moskiewskiej.

Powstaje jednak pytanie, którą wojnę moskiewską mógł mieć na myśli autor *Fontanny mistycznej*. Być może wobec braku wiedzy o faktycznym pochodzeniu ikony, dokonał on swoistego powiązania jej ruskiej formy z trwającą w 1737 r. pamięcią o udziale poszczególnych osób należących do rodu Gosiewskich w wojnach prowadzonych z Moskwą przez całą pierwszą połowę XVII w.¹³²

Uwzględniając to, że Maciej Gosiewski urodził się ok. 1624 r., nie możemy jednak rozumieć pod tą nazwą nie tylko wojen prowadzonych w latach wcześniejszych, ale także tej stoczonej w latach 1632-1634 i zakończonej 14 czerwca 1634 r. pokojem polanowskim. Być może użył więc tego określenia w stosunku do wojny polsko-rosyjskiej, do której doszło w wyniku najazdu wojsk rosyjskich na Rzeczpospolitą w 1654 r. i która trwała aż do 1667 r., Co prawda miała ona zdecydowanie charakter obronny i jako taka, co do zasady, nie odbywała się poza jej granicami, jednak fakt, że omawiana ikona jest w typie hodegetrii smoleńskiej w naturalny sposób skłania ku refleksji, że być może pochodziła ona właśnie ze Smoleńska, skąd mogła zostać zabrana po bezpowrotnej utracie tego miasta w październiku 1654 r. Jak już zostało wspomniane, pułkownik Maciej Gosiewski był tam obecny, więc teoretycznie miał moż-

¹³² Nie można wykluczyć, że przyczyniła się do tego także zbieżność imion nadawanych w rodzie Gosiewskich: w jednej gałęzi mamy wojewodę Aleksandra i jego syna, hetmana Wincentego, w drugiej braci Aleksandra oraz Macieja, generała artylerii litewskiego oraz jego syna, również Wincentego, starostę łódzkiego.

liwość, aby wziąć ją z jednej z cerkwi przed opuszczeniem twierdzy smoleńskiej przez jej obrońców¹³³.

Z drugiej strony, choć ks. Remigiusz Śmiarowski w *Fontannie mistycznej* nie podał, kiedy dokładnie obraz Matki Boskiej „we dworze Łódziejach [...] został lokowany”¹³⁴, to jednak w późniejszych opracowaniach pojawia się informacja, że miało to miejsce w 1649 r.¹³⁵ Trudno powiedzieć, czy ich autorzy opierali się na jakichś nieznanych dziś źródłach, niemniej pamiętając, że Maciej Korwin Gosiewski w latach 1648-1649 brał udział w walkach o Pińsk i Mozyrz, nie można wykluczyć, że to właśnie stamtąd przywiózł do domu ikonę Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Powyższe oznaczałoby, że do 11 listopada 1648 r. mogła się ona znajdować w ikonostasie jednej z cerkwi w Pińsku¹³⁶, skąd mogła być przez niego uratowaną, gdy „nastąpił dzień dla miasta okropny [i] wydano je na ogień i rabunek”¹³⁷. Należy podkreślić, że tego dnia „miasto [...] wielkim pożarem pogorzało”, skutkiem czego całkowitemu zniszczeniu uległo aż 5 tys. domów, a także „kościółów z klasztorami dwa, cerkwi dyzunickich z monasterem dwie [oraz] cerkwi w Unii będących pięć”¹³⁸. Przywiezienie ikony z Pińska, miasta położonego przy zachodniej granicy Wielkiego Księstwa Litewskiego, stałoby jednak w jawnej sprzeczności z infor-

¹³³ Podobnie „gdy Smoleńsk został za Jana Kazimierza zajęty przez Moskali, Jezuici ustępując wzięli ze sobą [...] numizmat z wyobrażeniem Matki Bożej [...] uznany roku 1648 za cudowny [...] i mieli [go] u siebie w Wilnie” (E. Nowakowski, *O cudownych obrazach w Polsce przenajświętszej Matki Bożej...*, s. 615).

¹³⁴ R. Śmiarowski, *Fontanna mistyczna...*, k. E4v.

¹³⁵ M. Rolewicz, *Wiadomość o cudownych obrazach Pana Naszego Jezusa Chrystusa i Najświętszej Panny Maryi...*, s. 19; A. Fridrich, *Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny...*, s. 169. Wzmianka ta jednak nie pojawia się w innych opracowaniach poświęconych cudownym obrazom Matki Boskiej (zob. S. Borącz, *Cudowne obrazy Matki Najświętszej...*, s. 172-173; M. Buliński, *Historia Kościoła polskiego...*, s. 523; E. Nowakowski, *O cudownych obrazach w Polsce przenajświętszej Matki Bożej...*, s. 733).

¹³⁶ Szerzej na temat cerkwi prawosławnych w Pińsku zob. W. Walczak, *Unicka diecezja turowsko-pińska w strukturze kościoła unickiego w XVIII wieku*, „Studia Podlaskie” 20, 2012, s. 175-192; A. Mironowicz, *Prawosławne parafie Pińska w XVI wieku*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 5/2, 2014, s. 11-27.

¹³⁷ E. Kotłubaj, *Wojna przeciwko Kozakom Zaporoskim...*, s. 29.

¹³⁸ Obydwa cytaty: *Zabytek historyczny o Pińsku...*, s. 95-96. Zob. też A. Majewski, *Zdobycie Pińska...*, s. 38.

macją, że pochodziła z Rosji, nawet jeżeli nie miała by zostać przywieziona z Moskwy¹³⁹.

* * *

Niezależnie od tego, kto, kiedy oraz skąd¹⁴⁰ przywiózł ikonę Matki Boskiej z Dzieciątkiem na Litwę, warto jeszcze na zakończenie zwrócić uwagę na próbę jej wykorzystania przez syna Macieja Gosiewskiego, Bogusława, biskupa smoleńskiego w latach 1725-1744. Była ona bowiem swoistym narzędziem w podejmowanych przez niego działaniach, ukierunkowanych na umacnianie prestiżu rodowego Gosiewskich i realizowanych dla podkreślenia, że przynależy on do stanu magnackiego.

Jak już wspomniano, w 1737 r. została wydana *Fontanna mistyczna z obrazu Naysw[iętszej] Panny Maryey od roku 1684 cudownymi łaskami [...] wytryskaiaca*. Miała ona na celu ukazanie cudów doznawanych za wstawiennictwem Matki Boskiej Łukiskiej¹⁴¹. Warto jednak zauważyć, że ukazała się ona *duktem pasterskiej łaski J[ąśnie] W[ielmożnego] J[ego] M[oś]ci X[iędza] Bogusława Korwina Gosiewskiego smoleńskiego [...] biskupa, dziekana prałata prześwietney Kapituły Wileńskiej, proboszcza oszmiańskiego etc. etc.*¹⁴² i jemu też została poświęcona¹⁴³. Zamieszczona na wstępie dedykacja zawiera liczne nawiązania do „Jaśnie Wielmożnego Domu Korwinów”, od których „*recto lineae ductu* Jaśnie Wielmożnych Gosiewskich idzie parentela”, wspomnienie jego ojca, „Jaśnie Wielm[ożnego] J[ego]

¹³⁹ R. Śmiarowski, *Fontanna mistyczna...*, k. E4v; G. Szymak, *Prerogatywa...*, s. 427.

¹⁴⁰ Szerzej na temat moskiewskich oraz ruskich ikon, które trafiły do Wielkiego Księstwa Litewskiego zob. M. Kruk, *Ikony-obrazy w świątyniach...*, Kraków 2011, s. 62-64 i 81-133. Należy podkreślić, że ikona Matki Boskiej Łukiskiej została tu wymieniona wraz z trzema innymi, jako ikona, której pochodzenia nie udało się jednoznacznie ustalić, a którą należy zaliczyć do grupy ikon pozyskanych z Państwa Moskiewskiego w formie zdobyczy wojennych, albo w drodze zakupów lub darów (tamże, s. 81-82; M. Janoch, *Malarstwo ikonowe w Wielkim Księstwie Litewskim...*, s. 31).

¹⁴¹ Księgi cudów poświęcone Matce Bożej, tzw. *Mariales*, pojawiły się w Europie Zachodniej już w XII w. Poza wykazem cudów, które miały miejsce za wstawiennictwem Matki Bożej, zawierały także historię danego obrazu oraz informację o oficjalnym poświadczeniu jego cudowności (T. Račičkaitė, *Lukiškių Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios...*, s. 224-225; zob. też A. Fridrich, *Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny...*, t. 1, s. 13).

¹⁴² R. Śmiarowski, *Fontanna mistyczna...*, k. A1.

¹⁴³ Tamże, k. A3-D4.

moś[ci] Pana Macieia Gosiewskiego Generała Artileryi W[ielkiego] X[sięstwa] Lit[ewskiego], drugiego swych czasów Alcydesa, o którym się godziło mówić *consiliis belloque bonusquae copula rara est, carus & atridis, carus & æcidis*” oraz życzenia, aby jego „pontyfikalny fiolet z senatorską eminencyą, w kardynalską zarumieni[ł się] purpurę”¹⁴⁴. Poprzedzał ją wizerunek biskupiego herbu Bogusława Korwin Gosiewskiego¹⁴⁵ oraz stemmata, czyli krótka forma literacka wyrażająca treści panegiryczne, zbudowana na bazie odwołań heraldycznych, zatytułowana: *Na herbowny zaszczyt J[ąśnie] W[ielmożnego] X[iędza] biskupa smoleńskiego*¹⁴⁶.

Omawiana księga ukazała się w 1737 r., gdy kończono rozbudowę klasztoru dominikanów oraz kościoła śś. Filipa i Jakuba na Łukiszkach. Prawdopodobnie właśnie wtedy nad wejściem do świątyni namalowano fresk przedstawiający wizerunek Matki Bożej z Dzieciątkiem. Był to także okres, w którym kolejne cudowne obrazy Matki Boskiej uzyskiwały korony papieskie¹⁴⁷. Bez wątpienia *Fontanna mistyczna* miała pomóc biskupowi Gosiewskiemu w ostatecznie niezrealizowanych staraniach o korony papieskie dla obrazu Matki Boskiej Łukiskiej. Nie sposób rozstrzygnąć, czy pomyślał o tym już 4 września 1718 r. w Trokach, gdy podczas mszy świętej kończącej ceremonię nałożenia koron na obraz Matki Boskiej Trockiej, jako „znany z zapachu kaznodzieja [...] wygłosił stosowne do uroczystości kazanie, wysławiając w niem chwałę Maryi i poruszając słuchaczy”¹⁴⁸, czy może dopiero w 1733 r., gdy książę Jan Fryderyk Sapieha, kanclerz litewski, otrzymał od papieża Klemensa XII zgodę na

¹⁴⁴ Wszystkie cytaty w tym zdaniu: tamże.

¹⁴⁵ Jest to herb Ślepowron udostojniony zgodnie z zasadami heraldyki kościelnej poprzez dodanie nad tarczą infuły, krzywaśni pastorału oraz kapelusza biskupiego przyozdobionego plecionymi sznurami z dwunastoma chwostami, umieszczonymi po sześć po jego obydwu stronach (J. G o s i e w s k i, *Biskup smoleński Bogusław Korwin Gosiewski...*, s. 144-145).

¹⁴⁶ R. Ś m i a r o w s k i, *Fontanna mistyczna...*, k. Av-A2.

¹⁴⁷ W 1717 r. koronowany został obraz Matki Boskiej Częstochowskiej, w 1718 r. obraz Matki Boskiej Trockiej (zob. T. R a ć i ũ n a i t ě, *Lukiškių Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios...*, s. 225; taż, *Lukiškių Dievo Motinos ikonos atodanga...*, s. 71-72). Szerzej na temat zwyczaju koronacji cudownych obrazów Matki Bożej zob. A. B a r a n o w s k i, *Koronacje wizerunków maryjnych w czasach baroku. Zjawisko kulturowe i artystyczne*, Warszawa 2003.

¹⁴⁸ J. K u r c z e w s k i, *Historia koronacji cudownego obrazu Najświętszej Panny Maryi Trockiej*, Warszawa 1906, s. 49. Zob. też J. G o s i e w s k i, *Biskup smoleński Bogusław Korwin Gosiewski...*, s. 125-126.

koronację wizerunku Matki Boskiej, znajdującego się w ufundowanym w 1594 r. przez Lwa Sapiehę, kanclerza Wielkiego Księstwa Litewskiego, kościele św. Michała Archaniola w Wilnie¹⁴⁹. Jednak mając na względzie jego niespełnione ambicje¹⁵⁰, jak również starania, by po wygaśnięciu aspirującej do stanu magnackiego linii rodu Gosiewskich, wywodzącej się od wojewody smoleńskiego Aleksandra, to właśnie jego osobę postrzegano jako spadkobiercę prestiżu rodowego, można założyć, że zintensyfikował swoje działania wtedy, gdy pomimo zgody Stolicy Apostolskiej, ze względu na problemy polityczne, zaistniałe w Rzeczypospolitej po śmierci króla Augusta II, nie doszło do nałożenia koron na obraz Matki Boskiej Świętomichalskiej, nazywanej także Matką Boską Sapieżyńską¹⁵¹.

Niewykluczone, że bp Gosiewski miał również nadzieję, że jego zaangażowanie ostatecznie przyczyni się to tego, że podobnie jak znajdujący się u wileńskich bernardynów obraz Maryi nazwano Matką Boską Sapieżyńską od nazwiska rodu magnackiego, z którym był on związany i który rozszerzył jego kult, tak również ten z kościoła dominikanów na Łukiszkach otrzyma imię Matki Boskiej Gosiewskiej, dzięki czemu pamięć o dokonaniach jego krewnych i jego samego na trwałe zapisze się na kartach historii¹⁵².

¹⁴⁹ I. B e r a z o - K o m a r y n s k a, *Słynący cudami wileński obraz Matki Boskiej Sapieżyńskiej*, „Roczniki Humanistyczne” 53/4, 2005, s. 101.

¹⁵⁰ Na temat kariery i ambicji biskupa Bogusława Korwin Gosiewskiego zob. J. G o s i e w s k i, *Biskup smoleński Bogusław Korwin Gosiewski....*

¹⁵¹ Do uroczystości koronacji obrazu Matki Boskiej Sapieżyńskiej doszło dopiero 8 września 1750 r. (tamże).

¹⁵² Na to, że na zasadzie analogii do obrazu Matki Boskiej Sapieżyńskiej, obraz Matki Bożej Łukiskiej można by określać mianem Matki Boskiej Gosiewskiej, zwróciła uwagę dr T. Račiūnaitė, pisząc: „Podobnie jak obraz Najświętszej Maryi Panny w kościele św. Michała Archaniola w Wilnie, ze względu na to, że znajduje się w sanktuarium ufundowanym przez Sapiehów oraz z uwagi na starania Jana Fryderyka Sapiehy o uhonorowanie go koronami papieskimi, nazywano *Sapieżyńską*, tak ikonę Matki Boskiej Łukiskiej można by nazwać *Gosiewską*, ponieważ jej historia i kult były splecione z działaniami przedstawicieli tej rodziny: jeden Gosiewski przywiózł ikonę, a pół wieku później inny zadbał o to, aby opublikować informacje o jej pochodzeniu oraz o licznych cudach z pierwszych pięciu lat” (t a ż, *Lukiškių Dievo Motina. Atvaizdo istorijos studija, stebuklų knyga ir jos vertimas*, Vilniaus 2017, s. 47; tłumaczenie własne z wykorzystaniem Google Translate). Szerzej na temat udziału rodzin magnackich w uzyskiwaniu zgody Stolicy Apostolskiej na koronowanie obrazów Matki Boskiej, jak również ich zaangażowania w organizowanie uroczystości koronacyjnych zob. A. B a r a n o w s k i, *Koronacje wizerunków maryjnych...*, s. 95-110.



Il. 1. Obraz Matki Boskiej Łukiskiej w XVIII w.



Il. 2. Obraz Matki Boskiej Łukiskiej w XIX w.



Il. 3. Obraz Matki Boskiej Łukiskiej przed renowacją
w latach 2008-2012



Il. 4. Obraz Matki Boskiej Łukiskiej po renowacji w latach 2008-2012.

BIBLIOGRAFIA**Źródła archiwalne**

- Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), f. 400, sygn. 13; dz. II, f. 354, sygn. 1098; Archiwum Radziwiłłów (AR), dz. V, sygn. 3089; sygn. 4562; sygn. 4565; sygn. 9646/II; Archiwum Zamoyskich (AZ), sygn. 3112.
- Archiwum Państwowe w Białymstoku (APB), Akta stanu cywilnego parafii rzymsko-katolickiej w Bielsku Podlaskim, mikrofilm: sygn. 3/2.
- Archiwum Państwowe w Lublinie (APL), Archiwum Leszczyńskich (AL), sygn. 125; sygn. 126.
- Archiwum Polskiej Prowincji Zgromadzenia Księża Misjonarzy (AMS), sygn. IX/II/1 [IX.2.a], *Catalogus sacerdotum et clericorum qui commorati sunt in Seminario Varsaviensi ad S[anctam] Crucem ab anno 1675*.
- Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego, rkps. 1536.
- Archiwum Radziwiłłów (AR), dz. II, f. 354, sygn. 1098; dz. V, sygn. 3089; sygn. 9646/II.
- Armémuseum Stockholm, Ritnigssamlingen nr 5377/91g.
- Biblioteka Narodowa (BN), Biblioteka Ordynacji Zamojskiej (BOZ), nr 1795, teka III, k. 69-69v; nr 931, k. 275-276v.
- Vilniaus universiteto biblioteka (VUB), Rankraščių Skyrius (RS), f. 4, b. 36466; *Traktų pilies teismo 1660-1661 metų aktų knygos dalis*, k. 579v-580.
- Львівська національна наукова бібліотека України (LNNB), Archiwalia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, f. 9, 2548.

Źródła drukowane i edycje źródłowe

- Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t 2: *Okresy panowań królów elekcyjnych XVI*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2009.
- Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae [1575-1875]; accedunt nomina curatorum et professorum per eadem secula*, red. W. du Rieu, Hagae 1875.
- Brodacki J., *List dworzański po daniu intromisji*, <https://smolenscium.alchymista.pl/list-dworzanski-po-daniu-intromisji>, 2021, dostęp: 31.10.2025.
- Djariusz kampanji węgierskiej in anno 1683*, oprac. O. Laskowski, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 6/2, 1933, s. 259-271.
- Dyjarusz Samuela Maskiewicza. Początek swój bierze od roku 1594 w lata po sobie idące*, [w:] *Moskwa w rękach Polaków. Pamiętniki dowódców i oficerów garnizonu polskiego w Moskwie 1610-1612*, Liszki 1995.
- Freitag A., *Architectura militaris nova et aucta oder neue vermehrte fortification*, Leiden 1631.
- Kątski M., *Diariusz wyprawy wiedeńskiej króla Jana III w roku 1683*, oprac. B. Królikowski, Lublin 2003.

- Kojałowicz W., *Herbarz rycerstwa W[ielkiego] X[ięstwa] Litewskiego tak zwany Compendium czyli o klejnotach albo herbach, których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywaią*, Kraków 1897.
- Kojałowicz W., *De Rebus Anno 1648 et 1649 contra Zaporovios Cosacos Gestis*, Vilnae 1651.
- Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646-1655, oprac. K. Bobiatyński i in., cz. 1: *Diariusz kancelaryjny 1649-1653*, Warszawa 2019; cz. 2: *Listy*, Warszawa 2020.
- Końtubaj E., *Wojna przeciwko Kozakom Zaporoskim w latach 1648 i 1649 przez Alberta Wijuk Kojalowicza*, Zabrze-Tarnowskie Góry 2020.
- König A., *Historisch-merkwürdige Beyträge zur Kriegeres-Geschichte des großen Churfürsten Friedrich Wilhelms in der Lebensbeschreibung Otto Christophs Freyherrn von Sparr*, Stendal 1792.
- Listy z czasów Jana III i Augusta II, oprac. G. U[nn], W. Skrzydyłka, Kraków 1870.
- Medeksza S., *Księga pamiętnicza zdarzeń zaszłych na Litwie 1654-1668*, [w:] *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 3, oprac. W. Seredyński, Kraków 1875.
- Morsztyn Z., *Sławna Victorya nad Turkami od Woysk Koronnych, Wielkiego Xięstwa Litewskiego: pod Chocimiem otrzymana w dzień Świętego Marcina 1673*, wyd. II, Słuck 1674.
- Nagielski M., *Diariusz wojny smoleńskiej Władysława IV (1633-1634)*, Warszawa 2021.
- Niesiecki K., *Korona polska przy złotey wolności starożytnemi rycerstwa polskiego y Wielkiego Xięstwa Litewskiego klejnotami, naywyższemi honorami, heroicznym męstwem y odwagą, wytworną nauką a naypierwey cnotą, pobożnością y świętobliwością ozdobiona*, t. 2, Lwów 1738.
- Pamiętniki Filipa, Michała i Teodora Obuchowiczów (1630-1707)*, oprac. H. Lulewicz i A. Rachuba, Warszawa 2003.
- Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego (1666-1721)*, oprac. J. Bartoszewicz, Warszawa 1862.
- Pietruski O., *Elektorów poczet, którzy niegdyś głosowali na elektorów Jana Kazimierza roku 1648, Jana III. roku 1674, Augusta II. roku 1697, i Stanisława Augusta roku 1764, najjaśniejszych Królów Polskich, Wielkich Książąt Litewskich*, Lwów 1845.
- Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, t. 1, cz. 2: 1672-1674, oprac. F. Kulczycki, Kraków 1881.
- Poczobut-Odlanicki J., *Pamiętnik (1640-1684)*, Warszawa 1877.
- Przyczynki źródłowe do kampanii 1674 r.*, oprac. J. Woliński, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 6/1, 1933, s. 81-101.
- Sarnecki K., *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego: diariusz i relacje z lat 1691-1696*, Wrocław 1958.

Suffragia Woiewodztw, y Ziem Koronnych, y Wielkiego Xięstwa Litewskiego, zgodnie na Naiśniejszego Jana Trzeciego Obranego Krola Polskiego [...] Dane [...] Dnia [21] Maia Roku 1674.

Szymak G., *Prerogatywa Zakonu Kaznodziejskiego*, Wilno 1755.

Śmiarowski R., *Fontanna mistyczna z obrazu Nayśw[iętszey] Panny Maryey od roku 1684 cudownymi łaskami w kościele Wileńskim Łukiskim ss. apostołów Filipa y Jakuba zakonu kaznodziejskiego prowincyi Litewskiej słynącego wytryskająca [...]*, Wilno 1737.

Theatrum Europæum: Oder, Außführliche und Warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten, so sich hin und wieder in der Welt, fürnemblich aber in Europa, und Teutschlanden, so wol im Religion- als Prophan-Wesen, vom Jahr Christi 1617. biß auff das Jahr 1629. [...], sich zugetragen haben [...], t. 7, Franckfurt am Mayn, 1663.

Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg, t. 8, Berlin 1884.

Ušinsienė V., *Księga akt grodzkich trockich [1660-1661] ze zbiorów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego. III, „Slavistica Vilnensis”* 60, 2015, s. 225-268.

Volumina legum, t. 5, Petersburg 1860.

Wielkie Księstwo Litewskie w okresie panowania Jana Kazimierza (1648-1668), oprac. K. Bobiatyński, K. Kossarzecki, Warszawa 2024.

Zabytek historyczny o Pińsku, „Athenaeum” 6, 1841, s. 91-97.

Zbiór dyplomatów rządowych i aktów prywatnych posługujących do rozjaśnienia dziejów Litwy i złączonych z nią krajów (od 1387 do 1710 r.), t. 1, Wilno 1858.

Акты издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов, т. 36, *Акты относящиеся ко времени войны за Малороссию (1654-1667)*, Вильна 1909.

Opracowania

Augustiewicz S., *Działania militarne w Prusach Księżących w latach 1656-1657*, Olsztyn 1999.

Augustiewicz S., *Prostki*, Warszawa 2001.

Baranowski A., *Koronacje wizerunków maryjnych w czasach baroku. Zjawisko kulturowe i artystyczne*, Warszawa 2003.

Berazo-Komarynska I., *Słynący cudami wileński obraz Matki Boskiej Sapieżyńskiej*, „Roczniki Humanistyczne” 53/4, 2005, s. 7-112.

Bobiatyński K., *Między Rzeczpospolitą a Moskwą: Dyneburg i Inflanty Polskie w latach 1665-1667*, „Zapiski historyczne” 76/3, 2011, s. 37-55.

Bobiatyński K., *Fundacje Michała Kazimierza Paca*, [w:] *Fundator i mecenas. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, Białystok 2011, s. 175-194.

- Bobiatyński K., *Nieznana litewska relacja o bitwie pod Chocimiem w 1673 roku*, „Przegląd Historyczny” 56/3, 2015, s. 551-563.
- Bobiatyński K., *Od Smoleńska do Wilna. Wojna Rzeczypospolitej z Moskwą 1654-1655*, Zabrze 2004.
- Bobiatyński K., *Udział Wielkiego Księstwa Litewskiego w kampanii wiedeńskiej 1683 roku*, [w:] *Odsiecz wiedeńska*, red. T. Chynczewska-Hennel, Warszawa 2011, s. 59-73.
- Bobiatyński K., *W drodze pod Chocim. Litewskie przygotowania do wojny przeciwko Turkom w 1673 roku*, [w:] *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI-XVIII wieku)*, red. S. Górzynski, M. Nagielski, Warszawa 2014, s. 27-47.
- Bobiatyński K., Hundert Z., *Skład armii Wielkiego Księstwa Litewskiego podczas wojny z Turcją (1675-1676) w świetle akt skarbowo-wojskowych*, „Zapiski historyczne” 83, 2018, s. 155-173.
- Boniecki A., *Herbarz Polski*, cz. 1: *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, t. 6, Warszawa 1903; t. 16, Warszawa 1915.
- Borącz S., *Cudowne obrazy Matki Najświętszej w Polsce*, Lwów 1891.
- Borącz S., *Rys dziejów Zakonu Kaznodziejskiego w Polsce*, t. 2, Lwów 1861.
- Brzozowski S., *Funkcjonowanie lokalnego sanktuarium maryjnego w dobie Rzeczypospolitej Obojga Narodów na przykładzie kościoła Dominikanów na Łukiszkach w Wilnie*, [w:] *Pod opieką Maryi: ku koronacji łaskami słynącego obrazu Matki Bożej Szkaplerznej z kościoła Św. Krzyża w Rzeszowie*, red. W. Jagustyn, S. Zych, Rzeszów 2010, s. 15-36.
- Brzozowski S., *Klasztor dominikanów na Łukiszkach w Wilnie 1642-1844*, „Lituanos-slavica posnaniensia: studia historica” 13, 2008, s. 217-286.
- Buliński M., *Historia Kościoła polskiego*, t. 3, Kraków 1874.
- Chachaj M., *Zagraniczna edukacja Radziwiłłów: od początku XVI do połowy XVII wieku*, Lublin 1995.
- Charkiewicz J., *Ikony Matki Bożej typu „Hodegetria” w prawosławiu i ich obecność w polskich cerkwiach*, „Rocznik Teologiczny” 63/2, 2016, s. 153-171.
- Chodźka L., *Historia domu Rawitow-Ostrowskich związana z dziejami Polski, Litwy, Prus i Rusi składających Rzeczpospolitą polską między latami 1650-1845*, t. 2, Lwów 1873.
- Chomik P., *Geneza i pojmowanie ikony w Kościele prawosławnym*, [w:] *Kościół prawosławny w dziejach Rzeczypospolitej i krajów sąsiednich*, red. P. Chomik, Białystok 2000, s. 236-257.
- Chomik P., *Kult Ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI-XVIII wieku*, Białystok 2003.
- Chomik P., *Kult Ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w wiekach XVI-XVIII*, [w:] *Kościół prawosławny w dziejach Rzeczypospolitej i krajów sąsiednich*, red. P. Chomik, Białystok 2000, s. 108-119.

- Chomik P., *Wpływ kultu ikon Matki Bożej na postawy religijne społeczeństwa Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI-XVIII wieku*, [w:] *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich*, red. Z. Abramowicz, Białystok 2003, s. 341-359.
- Chruściel K., *Mowy weselne z pamiętnika Michała Obuchowicza – edycja krytyczna*, „Meluzyna” 1, 2014.
- Codello A., *Konfederacja wojskowa na Litwie w l. 1659-1663*, „Studia i materiały do historii wojskowości” 6/1, 1960, s. 20-46.
- Codello A., *Litwa wobec wojny z Turcją 1672-1676*, „Studia i materiały do historii wojskowości” 14/1, 1968, s. 136-159.
- Codello A., *Wydarzenia wojenne na Żmudzi i w Kurlandii 1656-1660*, „Przegląd Historyczny” 57/1, 1966, s. 49-69.
- Czajewski J., *Kartografia wojny smoleńskiej (1632-1634) w obrazach i słowach*, „Z dziejów kartografii” 24, 2022, s. 175-230.
- Dunin-Borkowski J. i Dunin-Wąsowicz M., *Elektorowie królów Władysława IV, Michała Korybuta, Stanisława Leszczyńskiego i spis stronników Augusta III*, „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego”, t. 1, Lwów 1910.
- Fridrich A., *Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce*, t.1, Kraków 1903; t. 4, Kraków 1911.
- Gawęda M., *Zdrada główna crimen perduellionis w praktyce działalności sądu sejmowego w świetle procesu zabójców hetmana Wincentego Gosiewskiego*, [w:] *Historia ustroju państwa polskiego: wybrane zagadnienia*, red. M. Krzymkowski, M. Gronowski, E. Plewa, Łódź 2023, s. 53-76.
- Gosiewski J., *Biskup smoleński Bogusław Korwin Gosiewski (1669-1744): zarys biografii*, „Rocznik Lituanistyczny” 9, 2023, s. 111-159.
- Gosiewski J., *Fundacje sakralne wojewody smoleńskiego Aleksandra Korwin Gosiewskiego*, „Nasza Przeszłość” 139, 2023, s. 129-163.
- Gosiewski J., *Herby genealogiczne trzech pokoleń Gosiewskich z Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 23, 2024, s. 193-217.
- Górski K., *Wojna Rzeczypospolitej Polskiej z Turcją w latach 1672-1673*, Warszawa 1890.
- Grabowski T., *Polacy na uniwersytecie lejdejskim*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie” 3, 1910, s. 2-3.
- Haratym A., *Smoleńsk 1654*, Warszawa 2020.
- Hundert Z., *Projekty komputerów wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego z lat 1683-1684. Przyczynek do badań nad problemem rywalizacji Jana III z Sapiehami o wpływy w wojsku litewskim w latach 1683-1696*, „Rocznik Lituanistyczny” 3, 2018, s. 95-119.
- Jankowski C., *Powiat oszmiański: materiały do dziejów ziemi i ludzi*, t. 3, Petersburg 1898.

- Janocha M., *Icon Painting in the Grand Duchy of Lithuania in the Sixteenth – Eighteenth Centuries*, „Acta Historiae Artium Balticae” 2, 2007, s. 79-98.
- Janocha M., *Malarstwo ikonowe w Wielkim Księstwie Litewskim: przegląd problemów badawczych*, [w:] *Eikon staroobrzędowy*, Szamotuły 2008, s. 29-45.
- Janocha M., *Ruskie i rosyjskie ikony Hodegetrii*, „Salvatoris Mater” 10/1, 2008, 153-172.
- Kaczmarczyk J., *Ugoda w Perejasławiu – konieczność czy wybór?*, „Studia Historyczne” 27/3, 1984, s. 413-435.
- Kalinowski E., *Mokrzeccy na Podlasiu w drugiej połowie XVII i na początku XVIII wieku. Studium historyczno-genealogiczne*, „Studia Podlaskie” 30, 2023, s. 47-70.
- Kobrzeńicka-Sikorska G., *Światło w twórczości Teofana Greka, Andrzeja Rublowa i Dionizego*, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo” 18, 2012, 293-304.
- Konopczyński W., *Chronologia sejmów polskich 1493-1793*, Kraków 1948.
- Kopaliński W., *Słownik eponimów, czyli wyrazów odmiennych*, Warszawa 2004.
- Kopeć J., *Geneza patronatu maryjnego nad narodem polskim*, „Roczniki Humanistyczne” 34/2, 1986, s. 275-292.
- Kopeć J., *Uwarunkowania historyczno-kulturowe czci Bogarodzicy w polskiej religijności*, [w:] *Religijność ludowa: ciągłość i zmiana*, red. W. Piwowarski, Wrocław 1983, s. 21-56.
- Kosk H., *Generalicja polska*, t. 1, Pruszków 1998.
- Kossarzecki K., *Zwycięskie bitwy Polaków: 1656 Prostki*, Warszawa 2014.
- Kossarzecki K., *Źródła do dziejów Sobieskich z Archiwum w Mińsku i zbiorów francuskich*, Warszawa 2012.
- Kotłubaj E., *Galeria Nieświeżska portretów Radziwiłłowskich*, Wilno 1857.
- Kotłubaj E., *Życie Janusza Radziwiłła*, Wilno i Witebsk 1859.
- Korzon T., *Dola i niedola Jana Sobieskiego*, t. 3, Kraków 1898.
- Kossakowski S., *Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich*, t. 2, Warszawa 1860.
- Kraszewski J., *Wilno od początków do 1750 roku*, t. 2, Wilno 1840.
- Kruk M., *Ikony-obrazy w świątyniach rzymsko-katolickich dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków 2011.
- Kruk M., *Ikony w świątyniach rzymsko-katolickich dawnej Rzeczypospolitej*, [w:] *Filhellenizm w Polsce. Rekonesans*, red. M. Borowska, Warszawa 2007, s. 117-132.
- Kruk M., *Zachodnioruskie ikony Matki Boskiej z Dzieciątkiem w wieku XV i XVI*, Kraków 200.
- Kubala L., *Wojna szwedzka w roku 1655 i 1656*, Lwów-Warszawa-Poznań 1913.
- Kubala L., *Wojna moskiewska 1654-1655*, Kraków, 1910.

- Kukliński J., *Spis rycerstwa polskiego z wyprawy wiedeńskiej 1683*, Wiedeń 1910.
- Kurczewski J., *Historia koronacy cudownego obrazu Najświętszej Panny Maryi Trockiej*, Warszawa 1906.
- Laskowski O., *Encyklopedia wojskowa*, t. 3, Warszawa 1933.
- Lazurek J., *Oblężenie i zdobycie Smoleńska w 1654 r.*, „Lituan-Slavica Posnaniensia: studia historica” 13, 2008, s. 97-119.
- Łopatecki K., *„Disciplina militaris” w wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku*, Białystok 2012.
- Łopatecki K., *Ideowa wymowa ozdób armatnich z przełomu XVI i XVII wieku*, [w:] *Nad społeczeństwem staropolskim*, t. 1: *Kultura – instytucje – gospodarka w XVI-XVIII stuleciu*, red. K. Łopatecki, W. Walczak, Białystok 2007, s. 249-270.
- Łukaszuk T., *Ikona w życiu, w wierze i w teologii Kościoła*, Kraków 2008.
- Majewski A., *Działania wojenne w księstwie Kurlandii i Semigalii w latach 1658-1660*, [w:] *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją*, red. M. Nagielski, Warszawa 2007.
- Majewski A., *Zdobycie Pińska przez wojsko litewskie w listopadzie 1648 roku*, „Studia z Dziejów Wojskowości” 2, 2013, s. 33-40.
- Metryka litewska*, t. 6: *Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego: województwo mścisławskie 1667 r.*, red. A. Rachuba, Warszawa 2008.
- Mich S., *Przyczynek do biografii Wincentego Gosiewskiego*, „Meritum” 1, 2009, s. 7-19.
- Michalska A., *Ikona czy obraz sakralny? Pisać czy malować? – kilka dylematów słownych wokół pojęć związanych ze sztuką prawosławną w Polsce*, „Latopisy Akademii Supraskiej” 12, 2021, 147-159.
- Mironowicz A., *Prawosławne parafie Pińska w XVI wieku*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 5/2, 2014, s. 11-27.
- Nagielski M., *Przygotowania Rzeczypospolitej do wojny z Moskwą w latach 1632-1633*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 111, 2022, s. 87-111.
- Nowak T., *O „mówiących działach” artylerii polskiej XVI-XVIII wieku*, „Napis” 12, 2006, 379-393.
- Nowak T., *Rysunki dział zdobytych przez Szwedów w Polsce w XVII i na początku XVIII w.*, [w:] „Studia i materiały do historii wojskowości” 20, 1976, s. 285-333.
- Nowakowski P., *Ikona w liturgii, liturgia na ikonie. O ikonie w przestrzeni sakralnej*, [w:] *Przestrzeń liturgiczna*, red. A. Sielepin, J. Superson, Kraków 2019, s. 181-207.
- Nowakowski E., *O cudownych obrazach w Polsce przenajświętszej Matki Bożej wiadomości historyczne, bibliograficzne i ikonograficzne*, Kraków 1902.

- Odrawąż-Pieniążek J., *Rycerstwo polskie w wyprawie wiedeńskiej pod wodzą króla Jana III Sobieskiego w roku 1683*, Warszawa 1933.
- Orgelbrand S., *Koszańskie starostwo*, [w:] *Encyklopedia Powszechna*, t. 6, Warszawa 1883, s. 411.
- Orłowski D., *Chocim 1673*, Warszawa 2022.
- Panavaitė D., *Lukiškių Dievo Motinos ikonos technologiniai tyrimai*, „Acta Academiae Artium Vilnensis” 69, 2013, s. 95-116.
- Pelc J., *Patriotyczny poemat ariańskiego wygnańca. Rzecz o „Sławnej Wiktorii nad Turkami...”* Zbigniewa Morsztyna, [w:] „Kultura i literatura dawnej Polski. Studia”, Warszawa 1968, s. 291-317.
- Pelc J., *Zbigniew Morsztyn na tle poezji polskiej XVII w.*, Warszawa 1973.
- Pelc J., *Zbigniew Morsztyn poeta-arianin*, [w:] „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 10, 1965, s. 141-185.
- Polak W., *O Kreml i Smoleńszczyznę. Polityka Rzeczypospolitej wobec Moskwy w latach 1607-1612*, Toruń 2014.
- Przyboś A., *Gosiewski Maciej Korwin*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 8, Wrocław 1960, s. 343.
- Przyboś A.: *Kątski Marcin*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 12/2, Wrocław 1966-1967, s. 316-319.
- Rachuba A., *Konfederacja kmieciowska i Związek Braterski wojska litewskiego w latach 1660-1663*, Warszawa 1989.
- Rachuba A., *Konfederacje wojska litewskiego w latach 1655-1663*, Zabrze 2010.
- Rachuba A., *Konfederacja wojska litewskiego w Wierzbolowie w 1655 r.*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 4, 1994, s. 13-31.
- Rachuba A., *Oficerowie cudzoziemskiego autoramentu w armii Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1648-1667*, [w:] *Od armii komputerowej do narodowej (XVI-XX w.)*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, Toruń 1998, s. 57-71.
- Rachuba A., *Szwab Kasper Aleksander*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 49, Warszawa-Kraków 2013-2014, s. 413-414.
- Rachuba A., *Uwagi do problemu kampanii Wincentego Gosiewskiego w Prusach Książęcych jesienią 1656 roku*, „Kwartalnik historyczny” 59/3, 2002, s. 171-181.
- Rachuba A., *Wewnętrzna sytuacja Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach „potopu”*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 16, 2017, s. 121-132.
- Rachuba A., *Wincenty Korwin Gosiewski*, [w:] *Poczet hetmanów Rzeczypospolitej: Hetmani litewscy*, red. M. Nagielski, Warszawa 2006, s. 136-147.
- Rachuba A., *Wysiłek mobilizacyjny Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1654-1677*, „Studia i materiały do historii wojskowości” 43, 2017, s. 43-60.
- Rachuba A., *Zabójstwo Wincentego Gosiewskiego i jego polityczne następstwa*, „Przegląd Historyczny” 71/1, 1980, s. 705-725.

- Račiūnaitė T., *Lukiškių Dievo Motina. Atvaizdo istorijos studija, stebuklų knyga ir jos vertimas*, Vilniaus 2017.
- Račiūnaitė T., *Lukiškių Dievo Motinos ikonos atodanga: restauravimas, ikonografija ir kilmės klausimas*, „Acta Academiae Artium Vilnensis” 69, 2013, s. 65-94.
- Račiūnaitė T., *Lukiškių Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios Dievo Motinos paveikslas ir jo stebuklų knyga „Mistinis fontanas”. Stebuklo vieta ir laukas*, „Acta Academiae Artium Vilnensis” 25, 2002, s. 223-240.
- Rolewicz M., *Wiadomość o cudownych obrazach Pana Naszego Jezusa Chrystusa i Najświętszej Panny Maryi w mieście Wilnie i o koronacyi obrazów uroczystym obrzędem w kościele bożym*, Wilno 1863.
- Różycka-Bryzek A., Legierski R., *Hodegetria*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, k. 1096-1099.
- Sapieha E., *Dom Sapieżyński*, Warszawa 1995.
- Sawicki M., *Zabójstwo Wincentego Aleksandra Gosiewskiego w relacjach dyplomatów francuskich*, „Almanach Historyczny” 22, 2020, s. 69-91.
- Semkowicz W., *Udział wojsk litewskich Sobieskiego w kampanji roku 1683*, „Ateneum Wileńskie” 9, 1934, s. 1-33.
- Sikorski M., *Wyprawa Sobieskiego na czambuły tatarskie 1672 r.*, Warszawa 2007.
- Skarbak-Kruszewska S., *Sprawa śmierci Wincentego Gosiewskiego podskarbiego wielkiego i hetmana polnego litewskiego*, [w:] *Księga pamiętnicza Kola Historyków Słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1923-1933*, Wilno 1933, s. 82-94.
- Skomoroszko A., *Teologia ikony w Kościele prawosławnym*, „Studia Elbląskie” 23, 2022, s. 371-382.
- Sliesoriūnas G., *Historiografia litewska o układzie kiejdańskim (1655 r.)*, „Studia Podlaskie” 28, 2020, s. 55-76.
- Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. K. Kubalska-Sulkiewicz i in., Warszawa 2003.
- Sprutta J., *Ikony Matki Bożej Hodegetrii*, „Salvatoris Mater” 10/1, 2008, s. 125-152.
- Stroynowski A., *Położenie Litwy w czasach „potopu”. Prawda i fikcja literacka*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 16, 2017, s. 133-148.
- Sozański A., *Wykład politycznej geografii, rządu i administracyi dawnej Polski przy końcu istnienia całego państwa (1648-1772)*, Kraków 1889.
- Taczanowski W., *Miejsca słynące cudami obrazów Maryi*, Warszawa 1900.
- Targosz K., *Wokół „ukrytego filozofa” – ślady pierwszych zetknięć z Kartezjuszem i jego myślą ze strony polskiej*, „Studia i materiały z dziejów nauki polskiej: Historia nauk społecznych” 16, 1984, s. 73-109.
- Tazbir J., *Polacy na Kremlu i inne historyje*, Warszawa 2005.

- Tomczak R., *Podróż młodego magnata do szkół – książę Janusz Radziwiłł w cudzych krajach (1628-1633)*, [w:] *Spoleczne i kulturowe uwarunkowania edukacji Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku. Materiały z badań*, cz. 2, red. K. Puchowski, Warszawa 2018, s. 125-148.
- Tyla A., *Verkių mūšis (1658 10 21)*, „Lituanistica” 1, 2007, p. 25-35.
- Twardowski B., *Spis rycerstwa polskiego walczącego z Janem III. pod Wiedniem oraz szyk bojowy wojsk polskich i sprzymierzonych dnia 12 września 1683 r.*, Poznań 1883.
- Uruski S., *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 4, Warszawa 1907.
- Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVIII wieku: spisy*, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1994.
- Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 4: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie, XIV-XVIII wiek*, red. A. Rachuba, Warszawa 2003.
- Wagner M., *Bitwa pod Chocimiem 1673 roku*, [w:] „Historia Militaris Polonica”, red. J. Gmitruk, W. Włodarkiewicz, Warszawa 2012, s. 78-90.
- Wagner M., *Wojna polsko-turecka w latach 1672-1676*, t. 1-2, Zabrze 2009.
- Walczak W., *Unicka diecezja turowsko-pińska w strukturze kościoła unickiego w XVIII wieku*, „Studia Podlaskie” 20, 2012, s. 175-192.
- Wisner H., *Działalność wojskowa Janusza Radziwiłła, 1648-1655*, „Rocznik Białostocki” 13, 1976, s. 53-109.
- Wisner H., *Janusz Radziwiłł, czyli o odpowiedzialności polityka*, „Krakowskie Pismo Kresowe” 3, 2011, s. 59-78.
- Wiśniewski J., *Początek i rozwój nowego osadnictwa w ziemi łomżyńskiej w końcu XIV i w XV wieku*, „Studia Łomżyńskie” 1, 1989, s. 19-107.
- Wojsko i żołnierze na Ziemi Wileńskiej XV w. – 1945*, oprac. M. Jackiewicz, Bydgoszcz 2010.
- Wolff J., *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa 1895.
- Wolff J., *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego: 1386-1795*, Kraków 1885.
- Wójcicka U., *Wojna polsko-rosyjska (1609-1618) w staroruskiej literaturze historycznej*, „Napis” 7, 2001, s. 143-151.
- Максімава Э., *Мастацкія якасці шатаў абразоў XVI – першай паловы XVII ст.*, [w:] *Помнікі мастацкай культуры Беларусі эпохі адраджэння*, Мінск 1994, с. 143-150.

Wykaz ilustracji

- Il. 1. Obraz Matki Boskiej Łukiskiej w XVIII w. (R. Śmiarowski, *Fontanna mistyczna z obrazu Najświętszej Panny Maryey od roku 1684 cudownymi łaskami w kościele Wileńskim Łukiskim ss. apostołów Filipa y Ja-*

kuba zakonu kaznodziejskiego prowincyi Litewskiej słynącego wytryskaiaca [...], Wilno 1737, k. tabl.).

- II. 2. Obraz Matki Boskiej Łukiskiej w XIX w. (A. Fridrich, *Historye cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce*, t. 4, Kraków 1911, s. 173).
 - II. 3. Obraz Matki Boskiej Łukiskiej przed renowacją w latach 2008-2012 (T. Račiūnaitė, *Lukiškių Dievo Motinos ikonos atodanga: restauravimas, ikonografija ir kilmės klausimas*, „Acta Academiae Artium Vilnensis” 69, 2013, s. 77).
 - II. 4. Obraz Matki Boskiej Łukiskiej po renowacji w latach 2008-2012 (T. Račiūnaitė, *Lukiškių Dievo Motinos ikonos atodanga: restauravimas, ikonografija ir kilmės klausimas*, „Acta Academiae Artium Vilnensis” 69, 2013, s. 82).
-

JAN PAWEŁ GOSIEWSKI – badacz niezależny, mgr gospodarki przestrzennej, pracownik samorządowy. Zainteresowania naukowe: genealogia, przede wszystkim rodzin szlacheckich związanych z Wielkim Księstwem Litewskim, a także heraldyka oraz historia regionalna i lokalna terenów dawnej Rzeczypospolitej.